

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
ҒЫЛЫМ КОМИТЕТІ
Ш.Ш.УӘЛИХАНОВ АТЫНДАҒЫ ТАРИХ
ЖӘНЕ ЭТНОЛОГИЯ ИНСТИТУТЫ

«EDU.E-HISTORY.KZ» ЭЛЕКТРОНДЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

№ 4(24) қазан-желтоқсан 2020
ISSN 2710-3994

Бас редактор:
Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы

Редакциялық алқа:

Абашиин Сергей Николаевич – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Санкт-Петербургтегі Еуропа университеті (Ресей)
Абдырахманов Толобек Абылович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, И. Арабаев атындағы Қызыл мемлекеттік университетінің ректоры. (Қырғызстан)
Аяған Бүркітбай Гелманұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары. (Қазақстан)
Әлімбаев Нұрсан – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік музейінің директоры. (Қазақстан)
Әбусейтова Меруерт Қуатқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. ҚР БҒМ ҒК Р. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының «Тарихи материалдарды зерттеу» орталығының директоры. (Қазақстан)
Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Мемлекет тарихы институтының директоры. (Қазақстан)
Голден Кэти Стромилл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Миссисипи өңірлік мемлекеттік университеті (Mississippi Valley State University) (АҚШ)
Кәрібаев Берекет Бақытжанұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Қазақстан тарихы» кафедрасының меңгерушісі. (Қазақстан)
Қожамжарова Дария Пернешқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университетінің ректоры. (Қазақстан)
Кожирова Светлана Басиевна – саясаттану ғылымдарының докторы, профессор, Фудан Университетінің Қытай және Орталық Азияны зерттеу орталығының мен «Астана» ХҒК бірлескен директоры (Қазақстан)
Козодой Виктор Иванович – тарих ғылымдарының докторы, профессор. (Ресей)
Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР БҒМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан)
Көмеков Болат Ешмұхамедұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Халықаралық қыпшақтану институтының директоры, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)
Матыжанов Кенжесхан Ісләмжанұлы – филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі, М.О. Әуезов атындағы әдебиет және өнер институтының директоры. (Қазақстан)
Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания)
Муртазаева Рахборхон Хамидқызы – тарих ғылымдарының докторы, Мирзо Ұлықбек атындағы Өзбекстан ұлттық университеті «Өзбекстан тарихы» кафедрасының профессоры. (Өзбекстан)
Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – PhD доктор, Гданьск қаласындағы Екінші дүниежүзілік соғыс мұражайының ғылыми қызметкері. (Польша)
Римантас Желвис (Želvys Rimantas) – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті (Литва)
Самашев Зайнолла Самашұлы – археолог, тарих ғылымдарының докторы, профессор, Герман археология институтының корр.-мүшесі. ҚР БҒМ ҒК Ә. Марғұлан атындағы Археология институты. (Қазақстан)
Сайлан Болат Санабайұлы – тарих ғылымдарының докторы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті. (Қазақстан)
Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Нұр-Сұлтан, Қазақстан)
Сыдықов Ерлан Бәттайұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры. (Қазақстан)
Таймағамбетов Жәкен Қожасметұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

Жауапты редактор:
Қаипбаева Айнагүл Толғанбайқызы
Ғылыми редактор:
Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы
Редактор:
Кубеев Рустем Жаулыбайұлы
Жауапты хатшы:
Қоңқабаева Арайлым
Техникалық хатшы:
Хумарзах Алтынбек

Главный редактор:
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия:

Абашиин Сергей Николаевич – доктор исторических наук, профессор, Европейский университет в Санкт-Петербурге (Россия)
 Абдырахманов Толобек Абылович – доктор исторических наук, профессор, ректор Кыргызского государственного университета им. И. Арабаева (Кыргызстан)
 Алимбай Нурсан – кандидат исторических наук, профессор, директор Центрального государственного музея Республики Казахстан (Казахстан)
 Абусеитова Меруерт Хуатовна – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Республиканского центра по изучению исторических материалов Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова (Казахстан)
 Абиля Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства КН МОН РК (Казахстан)
 Аяган Буркитбай Гелманович – доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства КН МОН РК (Казахстан)
 Голден Кэти Стромилл (Kathie Stromile Golden) – PhD, Государственный университет долины Миссисипи (Mississippi Valley State University) (США)
 Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Нур-Султан, Казахстан)
 Карибаев Берекет Бахытжанович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий кафедрой истории Казахстана, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)
 Кожамжарова Дария Пернеишовна – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Южно-Казахстанского университета им. М.Ауэзова (Казахстан)
 Кожирова Светлана Басиевна – доктор политических наук, профессор, содиректор Центра исследования Китая и Центральной Азии Фуданьского Университета и МНК «Астана», руководитель Центра китайских и азиатских исследований (Казахстан)
 Козодой Виктор Иванович – доктор исторических наук, профессор (Россия)
 Кокебаева Гульжаухар Какеновна – доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч.Валиханова КН МОН РК (Казахстан)
 Кумек Болат Ешмухамбетович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Казахстан)
 Матыжанов Кенжесхан Слямжанович – доктор филологических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Института литературы и искусства им. М. Ауэзова (Казахстан)
 Моррисон Александр (Morrison Alexander) – PhD, профессор Оксфордского университета (Великобритания) Муртазаева Рахборхон Хамидовна – доктор исторических наук, профессор кафедры «Истории Узбекистана» Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека. (Узбекистан)
 Панто Дмитрий (Panto Dmitri) – доктор PhD, профессор, главный специалист научного отдела Музея Второй мировой войны г. Гданьска (Польша)
 Римантас Желвис (Želvys Rimantas) – доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогический университет (Литва)
 Самашев Зайнолла Самашевич – археолог, доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Германского археологического института. Институт археологии им. А.Маргулана КН МОН РК (Казахстан)
 Сайлан Болат Санабаевич – доктор исторических наук, Казахский национальный университет им. аль-Фараби (Казахстан)
 Сыдыков Ерлан Батташевич – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Казахстан)
 Таймагамбетов Жакен Кожакметович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК (Казахстан)

Ответственный редактор:
Каипбаева Айнагуль Толганбаевна

Научный редактор:
Козыбаева Махаббат Маликовна

Редактор:
Кубеев Рустем Джаулыбайулы

Ответственный секретарь:
Конкабаева Арайлым Нурболатовна

Технический секретарь:
Хумарзах Алтынбек

Editor-In-Chief:

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich

Members of editorial board:

Abashin Sergei Nikolaevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, European University at St. Petersburg (Russia)
 Abdyrakhmanov Tolobek Abylovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector of I. Arabaev Kyrgyz State University (Kyrgyzstan)

Alimbay Nursan – Candidate of Historical Sciences, Professor, Director of the Central State Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Abusseitova Meruert Khuatovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of the Republican Center for the Study of Historical Materials at R.B. Suleimenov Institute of Oriental Studies (Kazakhstan)

Abil Yerkin Amanzholovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)

Ayagan Burkitbai Gelmanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of the Institute of History of the State CS MES RK (Kazakhstan)

Golden Kathie Stromile – PhD, Mississippi Valley State University (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University (Kazakhstan)

Karibayev Bereket Bakhytzhonovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Department of History of Kazakhstan, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Kozhamzharova Daria Perneshovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the NAS of the Republic of Kazakhstan, rector of the M. Auezov South Kazakhstan University (Kazakhstan)

Kozhirova Svetlana Bassieva – Doctor of Political Science, Professor, Co-Director of the Center for the Study of China and Central Asia of Fudan University and the International Scientific Complex of the National Company "Astana", Head of the Center for Chinese and Asian Studies (Kazakhstan)

Kozodoi Viktor Ivanovich – Doctor of Historical Sciences, Professor (Russia)

Kokebayeva Gulzhaukar Kakenovna – Doctor of Historical Sciences, Professor, chief researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MES RK (Kazakhstan)

Kumekov Bolat Eshmukhambetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Director of the International Institute of Kipchak Studies of the Al-Farabi Kazakh National University, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Matyzhanov Kenzhekhan Slyamzhanovich – Doctor of Philology, Professor, Corresponding Member of the NAS RK, Director of M. Auezov Institute of Literature and Art (Kazakhstan)

Morrison Alexander – PhD, Professor, University of Oxford (UK)

Murtazayeva Rakhborkhon Khamidovna – doctor of Historical Sciences, Professor at the Department of «History of Uzbekistan» of Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan. (Uzbekistan)

Panto Dmitri – PhD, researcher at the Museum of the Second World War in Gdansk (Poland)

Rimantas Želvys – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University (Lithuania)

Samashev Zainolla Samashevich – archaeologist, Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of German Archaeological Institute. A. Marghulan Institute of Archeology CS MES RK (Kazakhstan)

Sailan Bolat Sanabayevich – Doctor of Historical Sciences, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan)

Sydykov Erlan Battashevich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Rector of L.N. Gumilyov Eurasian National University (Kazakhstan)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan (Kazakhstan)

Executive Editor:

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna

Scientific Editor:

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Editor:

Kubeyev Rustem Dzhaulybayevich

Executive Secretary

Konkabayeva Arailym Nurbolatovna

Technical secretary:

Khumarzak Altynbek

ҒТАХР / МРНТИ / IRSTI 03.20.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 30-ЖЫЛДАРДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚ: ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ АТАМЕКЕНЕН КӨШУІ

Исенов О.И.

Т.ғ.к., профессор. А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті.
Қазақстан, Қостанай қ.

Аңдатпа. *Kіріспе.* Мақалада XX ғасырдың 20-30 - шы жылдарындағы Кеңес өкіметінің байлардың шаруашылығы мен байлығын тәркілеу, қазақ халқын дәстүрлі көшпенділік шаруашылығын жойып, жаппай отырықшыландыру және ұжымдастырудағы солақай саясатының нәтижесінде жаппай ашаршылыққа ұшырады. Ашаршылық зардабын тартқан халық атамекенінен ауа көшуге мәжбүр болды. Мақала аталған мәселелердің тарихына қатысты тарихнамалық, тарихи демографиялық мазмұндағы еңбектермен ғылыми еңбектерді саралау негізінде жазылған. Сонымен қатар, 30-шы жылдардың басындағы жаппай ашаршылық кезеңіндегі қазақ халқының аштықтан құтылудың амалын іздеп, атамекендерін тастап көшіп кетті. Орта Азия республикалары мен Ресей жеріне қоныс аударып барған қазақ халқының орналасуы мен бейімделуінің жайы, салыстырмалы ғылыми талдаулар арқылы қарастырылады. Мақала Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Ғылым комитетінің гранты бойынша «XX ғасырдың 30-жж. басындағы жаппай ашаршылық кезеңіндегі Орта Азия республикалары мен Ресейдегі қазақ көшпелілері: орналасуы мен бейімделуі» атты ғылыми жоба аясында дайындалды.

Түйін сөздер: бейімделу., орналасу, қоныс аудару, ұжымдастыру, тәркілеу, қазақ халқы, Кеңес өкіметі, солақай саясат, ашаршылық, атамекен

ГОЛОД 30-Х ГОДОВ В КАЗАХСТАНЕ: ОТКОЧЕВКА КАЗАХОВ ИЗ СТРАНЫ

Исенов О.И.

К.и.н., профессор. Костанайский региональный университет им. А. Байтұрсынова.
Казахстан, г. Костанай.

Аннотация. *Введение.* В статье автор рассматривает массовый голод в 20-30-е годы XX века который стал результатом целого комплекса политических мер – конфискации имущества зажиточных казахов, отмены традиционного кочевого хозяйства, массового переселения и миграции, и также политики коллективизации. Пострадавшее от голода население было вынуждено переселиться за границы своей Родины. Статья основана на анализе научных трудов историографического, историко-демографического содержания. Кроме того, автором проведен сравнительный анализ размещения и адаптации казахских переселенцев на новых землях – странах Средней Азии, Китая, Индии. Откочевка казахов за пределы своей страны наблюдалась и раньше в истории Казахстана – XVIII в., 1916 год, 1920-е годы. Но рассмотрение вопроса откочевки в 1930-е годы рассматривался в исторической науке не часто.

Ключевые слова: Советская власть, казахский народ, конфискация, коллективизация, политика, голод, родина, переселение, поселение, приспособление.

FAMINE OF THE 1930s IN KAZAKHSTAN: THE MIGRATION OF KAZAKH FROM THE COUNTRY

Issenov O.I.

Candidate of Historical Sciences, Professor.A. Baitursynov Kostanay Regional University.
Kostanay, Kazakhstan.

Abstract. Introduction. In the article, the author examines the mass famine in the 20-30s of the twentieth century, which was the result of a whole range of political measures – the confiscation of property of wealthy Kazakhs, the abolition of the traditional nomadic economy, mass resettlement and migration, and also the policy of collectivization. The population suffered from hunger was forced to move outside the borders of their homeland. The article is based on the analysis of scientific works of historiographic, historical and demographic content. In addition, the author has carried out a comparative analysis of the placement and adaptation of Kazakh immigrants to new lands – the countries of Central Asia, China, India. The migration of Kazakhs outside their country was observed earlier in the history of Kazakhstan - XVIII century, 1916, 1920s. But consideration of the issue of migrations in the 1930s was not often considered in historical science.

Keywords: Soviet power, Kazakh people, confiscation, collectivization, politics, famine, homeland, resettlement, settlement, adaptation.

Кіріспе

Қазақ халқының ғасырлар бойы қалыптасып келе жатқан маусымдық: жаз жайлауға, қыс қыстауға, күзде кеземге, көктемде көктеуге көшетін көшпенділік дәстүрлі малшаруашылық мәдениетін Кеңес өкіметінің халқымызды отырықшылыққа айналдырудағы ұстанған солақай саясаты дағдарысқа ұшыратты. Дәстүрлі көшпенділік төрт түлік малшаруашылығына негізделген мәдениетіміздің бұзылуына негіз болған, отырықшылыққа айналдырумен қатар, ұжымдастыру, бай-құлақтарды тәркілеу, кейіннен орта шаруаларда тәркілеуге ұшыраған жағдайларда орын алды. Осындай қызыл империяның солақай саясатының салдарынан қазақ халқы өз жері, ата қонысында, аштыққа ұшырап баудай қырылды. 1931-1933 жылдардағы үлкен ашаршылық қазақ ұлтына нәубет әкелді. Бұл нәубет қызыл империя коммунист «көсемдерінің» қазақ халқын қайыршыландыру қырып-жою арқылы қазақ халқын өз жері, атамекенінде аз ұлтқа айналдыруды көздеген құпия саясаты жатты. Мұның негізінде қазақтың мал байлығымен жер байлығына еркін қожалық ету, яғни патша үкіметінен мирас болған адам құқын таптаған, шовонистік саясат «бөліп алда, билей бер», саясатының өзгерген түрі жүзеге асып жалғасты. 30-шы жылдардағы үлкен зұлматтан құтылудың жолын іздеген халқымыз, көршілес республикаларға, әрісі Орта Азиямен, шет елдерге бас сауғалап, еріксіз қоныс аударып босуға мәжбүр болды. Қазақ даласындағы ашаршылық Кеңес үкіметінің адамзатқа қарсы қолдан ұйымдастырған қылмыстық қанды қырғыны болды. Мәселені тәуелсіз елдің тарихы тұрғысынан зерделеу тақырыптың өзектілігін дәлелдей түседі.

Материалдар мен әдістер

XX ғасырдың 30- шы жылдарының бас кезіндегі қазақ халқының зұлмат жылдарындағы әлеуметтік күн көріс жағдайы және көші-қон қозғалысының зерттелу деңгейін анықтауда, отандық және шетел тарихшы ғалымдарының тақырыбымызға қатысты зерттеу еңбектері пайдаланылды. Тақырып мазмұнын ашу мақсатында, талдау жүргізуде ғылымның негізгі заңдылықтарына сүйендік. Тарих ғылымындағы тарихилық, объективтілік және әлеуметтік

қағидалармен қатар тарихи-салыстырмалы, нақты және логикалық талдау, ретроспективті, мерзімдемелік, өзектілік әдістері пайдаланылды. Тарихнамалық деректер мен фактілерге баға беру тарихнамалық талдау арқылы жүзеге асырылды. Мақалада 30-шы жылдардағы қазақ халқының демографиялық ахуалы мен ата қонысын тастап, ауа көшіп кетуге мәжүбірліктен туындаған көші-қон қозғалыстарының бағытын зерттеуші отандық, шетелдік ғалымдардың еңбектеріне талдау жасалды. Ғалымдардың еңбектеріне баға беруде ұлттық мүдде тұрғысынан қаралды. Сонымен бірге бірегейлік ұстанымдары мен отандық тарих ғылымында орныққан эталондық тарихнамалық фактілер басшылыққа алынды.

Талдау

Кеңестік дәуірде алғашқылардың бірі болып қазақ халқының саны, құрамы, орналасуы жайында зерттегендердің бірі, Мұхамеджан Тынышпаев ол зерттеуінде: Үкіметтің көздегені белгілі: біріншіден, жабайы да тағылық репрессияларымен және тіл, салт-сана, дін һәм руханият атаулыны орыстандырмақ; екіншіден, түрлі әкімшілік шаралармен, әкімдермен, ережелермен қазақты құқықсыз, заңнан тыс етпек; үшіншіден, оларды қаны сіңген, сүйегі көмілген өз жерінен айырып, шөл-шөлейт жерге қуып, өлім құшағына тапсырмақ болған үкімет саясатын әшкереледі (Тынышбаев, 1906: 23). Мырзағазы Есболұлы Кеңестік кезеңде халықтың хал-ахуалына назар аударып, ол үшін күрес жүргізген қазақ зиялыларының бірі – Мырзағазы Есболұлы еңбегінде: Түркістан өлкесінің материалдары бойынша жер мәселесінің ушығуын сырттан ағылған көші-қоншылар санының артуымен тікелей байланыстырады. Автор нақты деректерге сүйене отырып, Түркістанды отарлау барысында көші-қон қозғалысына тартылған өзге жұрт өкілдерінің саны арта түскенін анықтады. Сонымен қатар келімсек атанған көші-қоншылардың барлық жері жергілікті халықтардың жерінен 15 есе артық екендігін дәлелдеді. Ол бір кездері Ресей империясынан кейінгі кеңестік қызыл империя жалғастырған орыс отаршылдарының орыс көші-қоншыларының санын арттыру арқылы жүзеге асыруға талпынғандығын да дәлелдеген. Қазақ жерінің байлығына шикізаттық ұстанымын қалыптастыру арқылы, Ресейге барынша тәуелді ету бағытынан бастау алатындығын айтты (Есболұлы, 1923:62). Ал Мұстафа Шоқай кеңестік үкіметтің жер саясатына қатысты: «Құлаған патшалық ескі саясатын еске түсіреді» деген. Түркістанда «Орыс пролетариатының диктатурасы» орнады. Жаңа формадағы ұлт саясаты орыс өкіметінің пайдасына қызмет ететіндігін дәлелдеді. Мұстафа Шоқай еңбегінде, большевиктік жүйеге адам құқығы, демократия мен ұлт бостандығы секілді жалпы адамзаттық асыл құндылықтардың жат екендігі жөнінде бұлтартпас қорытындылар жасап, әлем жұртшылығына түрік халықтарының тәуелсіздік үшін күресінің заңдылығын, әділеттігін жеткізді. 1931 жылы жазылған «Ақ-Қызыл» атты мақалада большевиктердің әлеуметтік әділеттілік пен теңдікті, бостандық пен азаттықты ту етіп көтерген социализмі сынға алынады. Тарихи тұлға «социализм - экономикалық теория болумен бірге, ұлттық теория да болып табылады. Барлық ұлттардың барлық жағынан теңдігі қамтамасыз етілмейінше, нағыз социализм туралы сөз болуы мүмкін емес» (Шоқай, 1998:154), екендігін жеткізді. Сонымен қатар Мұстафа Шоқай өз мақалаларында Түркістанның байырғы халықтарының Қазан төңкерісіне ешқандай қатысы болмағандығын айтып, пролетариат диктатурасы шын мәнінде орыс диктатурасы болып отыр деген қорытындыға қайта-қайта жүгінеді. Жергілікті газеттердің материалдарына сүйеніп, 1935 жылы жазылған «Атамекен жағдайы» атты мақалада Түркістанда жүргізіліп жатқан ашық террор, Кеңес өкіметінің халықты жаппай қуғын сүргінге ұшыратуы, азапқа салуы, аштыққа душар етуі мен жүздеген, мыңдаған жазықсыз жандардың атып өлтірілуі туралы жұртшылыққа жеткізді (Шоқай, 1998:215).

1926 жылы Телжан Шонанұлының «Қазақ жер мәселесі тарихы» (Шонанұлы, 1998:224) еңбегінде аграрлық көші-қон патша өкіметінің отаршылдық саясатымен тығыз байланыста

қарастырылып, қазақ жеріне қоныс аударылған келімсектерге қатысты үкімет саясатын ашып айтты. Қоныс аудару саясатының нәтижесінде, «Қазақ жерлері отар аймаққа айналдырылып, қазақтар жерсіз қаңғырып өз атамекендерінен көше бастаған», қазақтардың өзі де көші-қон процестерінің иіріміне амалсыздан енгендігіне алғаш көңіл бөлді. Қазақ арасында сыртқа көшу және ішкі көші-қон процестерінің үдей түсуін отаршылдық саясатпен байланыстыра отырып: «Қазақты жерден қуып, қазақты переселенге айналдыру – отаршылдар жұмысының бірінші жемісі. Қазақтың отырған жерін жүрдай қылып талап, қазақты атамекенінен айдап, қолайсыз жерге ықтырып тастау – отаршылдар жұмысының екінші жемісі» екендігін жазып, мәселенің мән-жайын ашып көрсетті. Тұрар Рысқұлов 1933 жылы 9 наурызда И.Сталинге меморандум жазып, осы мәселеге байланысты оны қабылдауды сұрады. Ол елді жайлаған аштықтың салдарынан ата қонысынан ауған қазақтардың саны және олардың жағдайымен қазақ жұмысшылары жөніндегі ұлт саясатының бұрмалануы туралы мәселені көтерді. Ол аштықтан күйзелген халық жан сақтау үшін ата қонысын тастап ауа көшіп кеткендер туралы нақты мәліметтер қалдырды. Халықтың көші-қон мәселесі М.Әуезовтың 1930 жылы шыққан «Қазақстандағы ұлттар» деген еңбегінде де көрініс тапты. Ал ұлт мүддесін көздеген Смағұл Сәдуақасов байларды тәркілеу саясатына ашық қарсы болды. Ол өлкелік партия комитетінің IX пленумында сөз сөйледі (Сәдуақасов, 1993: 86). 1932 жылы Ораз Жандосовпен бірге халықты аштықтан құтқару жөніндегі арнайы комиссияны басқарды. Алаш қайраткерлерінің еңбектерінде ұлттық мүддені қорғау, халықтың басына түскен нәубетке қарсы тұрғандықтарына көз жеткіземіз.

30-шы жылдардағы ашаршылық құрбандары тарихына қатысты зерттеумен 1920-1930 жылдардағы Кеңес үкіметінің арнайы тапсырысмен А.Н. Донич пен Н.Д. Трублаевичте айналысты. Олар халықтың саны, құрамы, орналасуы жайында еңбектерін жариялады. А.Н. Донич (Донич, 1930:8). зерттеуінде демографиялық жалпы шолу баяндалса, Н.Д. Трублаевич республикадағы халық санының табиғи өсімі мен ұлттық құрамындағы өзгерістерін қарастырды (Трублаевич, 1930:94). Авторлар ұлттар арасындағы табиғи өсімнің әрқелкі көрсеткішке ие болу себептерін саралады. Деректерді талдамай құр мәліметтерді ғана келтірді. Кейінгі уақыттары демография мәселесіне байланысты еңбектерді жазу тоқтап қалды. Кеңестік қызыл империяның тоталитарлық жүйені басшылыққа алған саясатының үстемдік алған тұсында демографиялық зерттеу жұмыстарының жүргізілмеуіне тыйым салды. Өйткені, 1937 жылы халық санағының қорытындысын жариялауға рұқсат етілмеді. Халық санағын жарияламақшы болғандар саяси тұрғыдан қудаланды. Кейіннен, Сібір, Украина және Қазақстан аймақтарына қатысты 1939 жылғы санақтың ішінара материалдары 1970-1980 жылдары бірқатар зерттеушілердің еңбектерінде жарияланған болатын. Солардың бірі – қазақстандық белгілі демограф ғалым Мақаш Тәтімовтың «Цифрлар шежіресі» (Тәтімов, 1968;1975) еңбегінде жарияланды.

Тәуелсіздік жылдары Қазақстандағы 30-жылдардағы ашаршылық: қазақ халқының атамекенен ауа көшуінің мәселелері тәуелсіз елдің тарихы тұрғысынан зерттеле бастады. Қазақстандағы кеңестік биліктің солақай саясатынан туындаған ауылшаруашылығын ұжымдастырудың зардабынан қазақ халқының аштыққа ұрынуының себептері М. Қозыбаев, Қ. Алдажұманов (Қозыбаев, Алдажұманов, т.б. 1992:36), Т. Омарбеков, (Омарбеков, 1994), (Омарбеков, 1997). Б. Аяған, Ж. Қыдыралина, (Б. Аяған, Ж.Қыдыралина, т.б, 2012:454), Ж. Кундакпаева, (Кундакпаева, 2017:412), В.Козина, (Козин, 2007), Н. Аблажей, (Аблажей, 2014:273), Е.Сыдықов (Сыдықов, 2010), тағы басқа ғалымдардың зертеулері баспадан шығып ашаршылық тарихынан сыр ақтаратын халықтың рухани игілігіне айналды. Ашаршылық қасіреті туралы біздің де мақалаларымыз жарияланды (Исенов, Қуекесова, 2017:198), (Исенов, 2020: 6).

Сонымен қатар Қазақстандағы 1932-1933 жылдардағы ашаршылықтың тарихын зерттеген шетел ғалымдарының еңбектерінде жарық көрді. Олардың зерттеулерінде зұлматтан қаза болған адам шығынына қатысты батыс тарихнамасында мәліметтер әртүрлі көрсетілген. Екі санақ

аралығындағы қазақтың адам шығыны 1 млн. адам шамасында көрсетілген (Pierce, 1960:305), (Seton-Watson, 1962:58), (Inkeles, 1968: 255). Ал М. Олкотт өзінің «Фабрикация социального прошлого: казахи Средней Азии» зерттеу еңбегінде 2 млн. адам шығыны туралы дерекер келтірген (Olcott, 1987:176). Неміс ғалымы Роберт Киндлер зерттеуінде, большевиктердің кеңестендіру саясатын Сталин билігінің зорлық-зомбылықпен жүргізген саясаты қазақ ауылын күштеп отырықшылыққа айналдыру және ұжымдастыру науқанының жүгенсіздігі жан-жақты баяндалады (Кендлер, 2018:328). Ал Американдық зерттеуші Сара Кэмерон Қазақстандағы ашаршылық туралы балалық шағында ашаршылықты басынан кешкен зұлмат куәгері Әбішұлының естеліктерінен бастап, кеңестік саясаттың қазақ халқын қырғынға ұшыратып, босып кетуге жеткізгендіген деректермен дәлелдеген (Кэмерон, 2018:18). Американдық зерттеуші 1930-1933 жылдардағы қазақ даласындағы ашаршылық тарихының негізінен жабық тақырып болып келгендігі туралы өзінің пайымдарымен бөлісті Еңбек авторы мемлекет пен коммунистік партияның құжаттарына, сондай-ақ орыс және қазақ тілдеріндегі ауызша тарих пен естеліктерге сүйене отырып, ашаршылық ақиқатын жазды. Зұлматтың Қазақстан қоғамы үшін ауыр зардаптарын ағылшын тілінде жазып, әлем жұршылығына жеткізді. (Кэмерон, 2018:18). Шетел зерттеушілері аштық кезіндегі қазақ халқының тарыдай шашылып Қытай асып, еуропа елдеріне жетіп тұрақтап қалғандарын өз еңбектерінде жан-жақты баяндады.

Нәтижелері

Өлкелік комитеттің пленумындағы баяндамасында Ф.И.Голощекин: «Қазақтардың ұлттық сана сезімі өсіп келе жатқанын», ал мұның «жетекшісі – байлар» екенін айта келіп «Қазақ халқының кедейленуі мен қайыршылануынан кеңес өкіметіне келер пәлендей қауіп жоқ» деген тұжырым жасайды. Аталған қаулы бойынша республикада 700 шаруашылықты тәркілеу керек болды. Ресми құжаттар бойынша, Қазақстан аумағында 696 қазақ байларының қожалықтары тәркіленіп, оның ішінде 619 қожалық иелері өзінің тұрған мекенінен басқа жаққа жер аударылды. Олардан 144474 мың бас мал тартылып алынып, колхоз, совхоздарға бөлініп берілген (Қозыбаев, Алдажұманов, т. б., 1992:36).

В.В. Козина еңбегінде, XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы кезеңдегі Қазақстан аумағындағы демографиялық процестерді қарастырады, халықтың саны мен таралуы, табиғи қозғалыс және көші-қон процестері, халықтың әлеуметтік құрылымдық қалыптасуы мен дамуы (ұлттық, әлеуметтік, жыныстық және жас құрамы және т.б.), деректер негізінде зерттелген (Козина, 2007:1975). Автор Қазақстандағы бұл трагедияның ауқымдылығын оның Республиканың Ұлттық экономикалық есеп бөлімі құрған 1930-1936 жылдардағы халықтың динамикасы дәлелдейді: 1930 ж. – 5873, 0 мың адам, 1931 жылы – 5114, 0 мың адам 1932 жылы – 3227, 0 мың адам 1933 жылы – 2493, 5 мың адам 1934 жылы – 2681, 8 мың адам 1935 жылы – 2926 мың адам 1936 жылы – 3287, 9 мың адам. Сонымен, Қазақстан халқы 1930-1936 жылдар аралығында 2, 585, 1 мың адамға азайды. Мұрағаттық құжаттар мен 1937 және 1939 жылдардағы халық санағының материалдарын демографиялық талдау нәтижесі, қазақ ұлтының ең қатыгез геноцидке және үлкен шығынға ұшырағанын көрсетеді. Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесі Президиумы Комиссиясының мәліметтері бойынша, аштықтан және аштықтың салдарынан тараған эпидемиялардан, сондай-ақ халық арасындағы өлім-жітімнің үнемі жоғары болуынан қазақ халқы 2 миллион 200 мың адамынан айырылды, яғни жалпы адам өлімі шамамен 49% құрайды (Козина, 2007: 43).

Неміс ғалымы Роберт Киндлер зерттеуінде, Сталиннің реформаларының нәтижесі өте қайғылы болды, өйткені қақтығыс пен одан кейінгі аштық (1931-1933 жж.) Қазақстан халқының үштен бір бөлігін құрбан етті. Жүз мыңдаған көшпенділер босқынға айналды, ал бес жыл ішінде көшпенділердің мәдениеті жойылып, әлеуметтік жағдайы оңалмастай құлдырағанын дәлелдеді (Кендлер, 2018:328).

Американдық зерттеуші Сара Кэмерон: сталиндік режимнің ең ауыр қылмыстарының бірі – 1930-1933 жылдардағы Қазақстандағы ашаршылық. Бұл аштық 1,5 миллионнан астам адамның өмірін қиды, бұл Қазақстан халқының төрттен бірін құрап, дағдарыс континентальды Еуропаның көлемін өзгертті. Алайда, бұл аштық туралы оқиға негізінен жасырын болып келгендігін айтты (Кэмерон, 2018). Сара Кэмерон кеңестік мемлекет пен коммунистік партияның құжаттарына, сондай-ақ орыс және қазақ тілдеріндегі ауызша тарих пен естеліктерге сүйене отырып, осы ашаршылық қырғыны аталған оқиғаны және оның Қазақстан қоғамы үшін ауыр зардаптарын ашады. Қазақтар арасындағы аштық қатыгездікпен кеңестік Қазақстанды құрды, шекаралары нақты белгіленген, жаңа қазақ ұлттық бірегейлігін қалыптастырды. Алайда бұл мемлекеттік жаңғырту жобасы біркелкі болған жоқ: Мәскеу күткендей Қазақстан да, қазақтар да кеңестік жүйеге енген жоқ. Аштық республикада Кеңес дәуірінің соңына дейін кетпейтін қара дақ қалдырды және оның 1991 жылы тәуелсіз мемлекетке айналуын қалыптастырды деген қорытынды жасады (Кэмерон, 2018).

Кеңес өкіметінің Қазақстанда жүргізілген ауыл шаруашылығын ұжымдастыру және осы негізде көшпелі және жартылай көшпелі қазақ ауылдарын отырықшыландыру, ауқатты шаруаларды мал-мүліктен айыру, салық саясаты мен қуғындау салдары қазақ халқын зор апатқа, демографиялық және экономикалық дағдарысқа ұшыратты, туған жерді тастап, ауа көшушілік жаппай сипат алды. Қазақтардың жаппай босқыншылыққа ұшырауы тек қана көшпелі және жартылай көшпелі аудандарды ғана қамтып қойған жоқ, ол отырықшы аудандарға да таралды. 1930 жылы туған жерін тастап 34 977 қожалық көшіп кеткен. Ал 1931 жылы 45 000 шаруашылық көше бастады (Талдыбаев, 2020). Осыған байланысты Қазақ Халық Комиссарлар Кеңесі 1931 жылы наурызда «Қазақстан жерінен ауа көшумен күрес туралы» қаулы қабылдап, көршілес республикалардың үкімет басшыларына жедел хаттар жолдады. 1931 жылдың 7 ай ішінде Қаржы комиссариатының мәліметінде Түркіменстан, Өзбекстан, Тәжікстан, Орал, Сібір, Қытайға және Еділ бойына 213 мың қазақтың жер ауа көшкендігін деректер растайды (Талдыбаев, 2020).

1931-1933 жылдары Кузбас құрылысына 30 мың қазақ келіп орналасқан, ал сол жылдарда Сібірдегі қазақтардың жалпы саны 100 мыңға жуықтаған. Бұл республикадан тысқары ағылған босқындардың көші-қондық қозғалысына нақты дәлел бола алады. Қазақтар ең көп шоғырланған Омбы облысының жарамды жерінің 60 пайызын қазақ байлары басып алған. Славгород округінің қазақтарының бай-кулактары 4-5 пайыз, орта шаруалар 52 пайыз болса, мемлекет тарапынан көрсетілген көмекке қарамастан кедей шаруашылықтарының 20 пайызының көлігі де жоқ екендігі туралы дерек сақталған. 1928 жылдың қарашасында өлкенің ұлт істері жөніндегі кеңесі Славгород округіндегі кооперативтер қазақ шаруашылығының 21 пайызы, Омбыда – 29,3 пайыз, Бийскіде – 38 пайыз қамтылғандығын архив деректерін ғылыми айналымға енгізген автордың зерттеуі айғақтайды. 1932 жылы Сібірдің 16 ауданында 172 қазақ колхозы ұйымдастырылған болса, 1933 жылы бұл сан 90 пайызға жоғарылаған. Бұл деректе қазақ босқындарының көбі кері қайтпай республикадан тыс жерлерде қоныстап қалғандығын зерттеулер дәлелдей түседі (Талдыбаев, 2020).

1934 жылы Халық комиссарлар кеңесінің қаулысымен Қарақалпақстанға көшіп кеткен 7000 шаруашылықты Қазақстан жеріне кері көшіру туралы қаулы қабылданды. Қарақалпақ жерінен көшіп келгендер ұжымдастыру, аштық жылдары кеткен адамдар екенін деректер қуаттайды. 1934 жылы Ақмола қаласының аумағына Ленинград, Мәскеу, Орал, Солтүстік Кавказ, Батыс Сібір, Қиыр Шығыс, БКСР, УКСР, Днепропетровск, Донецк, Армян КСР, Өзбек КСР-нан 530 адам қоныс аударған. Оның 282-і ер адам, 248-і әйел адам болды. Ақмола, Семей, Орал, Атырау, Петропавл жерлеріне 1652 адам келіп, 7786 кері қайтқан. Сол жылы Қазақстанға келгендердің әлеуметтік құрамында мынандай әлеуметтік топ өкілдері бар: жұмысшылар, металл қорытушылар, кіші қызмет көрсетушілер, оқушылар, үй шаруасындағы әйелдер, 16-жасқа дейінгі жастар тағы

басқалары бар еді. 1936 жылы поляктарды қуғындау кезінде Украинадан Қазақстан территориясына 15 мың поляк және неміс шаруа қожалығы көшірілген (Енсенов, 2020:6). Кеңестік билік қазақ жеріне неміс, поляк шаруаларын күштеп көшіріп әкелумен қазақ жеріндегі мемлекетті құрушы қазақ халқын өз жерінде аз ұлтқа айналдыру саясатын жүзеге асыра бастады. Кеңестік қызыл империяның бұл саясаты 50-шы жылдарға дейін жалғасын тапты.

Өткен ғасырдың 20-шы жылдарының басынан бастап Қазақстанның халық шаруашылығын социалистік жолымен құру барысында коммунистік партия «көсемдері» елді индустрияландыру, ауыл шаруашылығын отырықшыландыру, ұжымдастыру, кеңестендіру саясатын жүргізуге мұрындық болып жүзеге асыруға кірісті. 1925 жылы Қазақстанға Ф. Голошекиннің келуі кеңестік реформаларды жеделдетті. Бірінші басшы «қазақ жері әлі патриархалді өмір сүруде», деген көзқарасын алға тартып, «Кіші Қазан» идеясын жүзеге асыруға білек сыбанып кірісті. Голошекиннің Қазақстандағы қызметі туралы академик Манап Қозыбаев: «Кешегі 20-30-шы жылдары қазақ сахарасын Сталиннің қаніпезер жендеті Голшекин биледі, қамырша иледі, ел азды, сарбаз тозды», деп ақиқатын айтты (Қозыбаев, 1998:95). Қызыл империяның байларға қарсы күресі, большевиктер партиясының «көсемдері» қолдан ұйымдастырған жасанды отырықшыландыру және күштеп ұжымдастыру саясаты, республикадағы қазақ халқының қолындағы төрт түлік малдарының бірін қалдырмай тартып алып, ұжымшардың меншігі етіп біріктіру науқаны, сондай-ақ астық және ет дайындау шаралары бұрын-соңды болмаған мал басының күрт азаюына алып келді. Большевиктер партиясының солақай саясатының ақыры қазақ халқын зұлмат қырғынға ұшыратқан ашаршылыққа ұласты (Қозыбаев, 2018:80). Бұл аштық көлемі жағынан Қазақстандағы 1918-1919 және 1921-1922 жылдары орын алған аштықтан асып түсті. 1931-1933 жылдардағы ашаршылық кем дегенде 2-ден 4 миллионға дейін адамның өмірін қиды, оның көпшілік бөлігі республика аумағында өлімге ұшырады: олар киіз үйлер мен қысқы тұрғын үйлерде аштықтан тұруға шамалары келмей ажал құрсауында қалды; азық табудың амалдарын іздеп босқандар жолдарда өлді; қалалар көшелерінде, шаруа ауылдарының маңында, кеніштер мен зауыттарда аштан бұратылғандар ақтық демдерінің таусылғандарын күтіп дәрменсіз күйде сұлқ түсіп жатты (Аяган, 2005:85). Қонысын тастап, Қазақстанмен көршілес өлкелерге көшкен қазақтардың мекен жайларынан келіп түскен, шамамен алынған соңғы деректерге қарағанда, қазір Орта Еділде – 40 мың, Қырғызстанда – 100 мың, Батыс Сібірде – 50 мың, Қарақалпақстанда – 20 мың, Орта Азияда 30 мың қазақ бар. Қонысынан ауғандар Қалмақстанға, Тәжікстанға, Солтүстік өлкеге және басқа да осы сияқты шалғай жерлерге көшіп кетті. Байлар бастаған бір қауым Батыс Қытайға ауды (Ырыскулов, 1998:320).

Алайда ұжымдастыру қарқыны ешқашан бәсеңдеген жоқ. 1930-1935 жылдар аралығында. Қазақстанда ұжымдастыру пайызы (шаруа қожалықтарының саны бойынша) 30,3% -дан 90,5% -ға дейін өсті. Бүкіл Қазақстан қарулы іс-қимылға ауысып, халықтық толқулардың ортасына түсті. 1929-1931 жылдар аралығында Қазақстанда 372 көтеріліс болды, оған 80 мыңға жуық адам қатысты. Созақ, Шемонаиха, Бұқтырма, Ырғыз, Қазалы, Қармақшы, Самара, Абралы, Биен-Ақсу, Шыңғыстау, Барібай, Қастек, Балқаш, Шұбартау, Маңғыстау және басқаларындағы шаруалар қозғалысы ерекше қайғылы даңққа ие болды. Көтерілістер республикадан тыс жерлерде, оның ішінде шетелдерде жаппай қоныс аударумен қатар жүрді (Козина, 2007:145). 1930 жылдың басынан бастап 1931 жылдың ортасына дейін ғана Қазақстан аумағынан 281 230 шаруа қожалықтары, олардың едәуір бөлігі Қытай, Иран және Ауғанстан аумағына қоныс аударды. Жалпы алғанда, ашаршылық жылдары республикадан тыс жерлерде 1130 мың адам қоныс аударды, оның 676 мыңы елге кері оралмай қалды. Ал 454 мыңы кейін Қазақстанға оралды. ОГПУ-дің тұрақты әскерлері мен органдарының күштері «бүлікші» халыққа қарсы аяусыз жазалау әрекеттерін жүргізді. 1929-1931 жылдардағы ірі көтерілістерге, тәртіпсіздіктерге қатысқаны үшін, тек ОГПУ органдары 5551 адамды соттады, олардың 883-і атылды (Козина,

2007:145). Тұтқындар саны туралы фрагменттік деректер лагерь контингентін едәуір толықтырғанын көрсетеді. Осылайша, Карлагта тұтқындар саны 1935-1936 жылдар аралығында 12 мың адамға (25127 адамнан 37958 адамға дейін) өсті. Орта Азия мен Қазақстан аймақтарындағы ұжымдастыруды аяқтау процесінің нәтижесі, 1936 жылғы Конституцияның қабылдануы қарсаңында барлық қылмыс түрлерімен күресті күшейту науқаны күшейді (Козина, 2007:145).

Неміс тарихшысы Роберт Киндлердің дерегінше, Қазақстанда төрт жыл ішінде ұжымдастыру кезінде ірі қара малдың 90% -ы жойылды. Сталиндік голодомор 1,5 миллион қазақтың өмірін қиды. 1930-1933 жылдар аралығында Қазақстанның әрбір төртінші тұрғыны қайтыс болды (Киндлер, 2018).

Қазақстандағы ашаршылық жайы туралы Р. Кендлер: 1930-1934 жылдар аралығында Қазақстан халқының кемінде төрттен бірі қайтыс болды. Ең көп зардап шеккен ұлт қазақтар 1,5 миллионнан астам адам аштықтан және аурудан қайтыс болды. Қазақ халқы үшін үлкен азап ауылдардан кеңес үкіметінің бұйрығымен құрылған «комиссияның» зорлықпен астықты алып, малды айдап әкетулерінен басталды. Азап шегу кең етек алды: сіз теміржол вокзалдарында жүдеу балаларды және жол шетіндегі мәйіттерді көре аласыз; бір үзім нан үшін қанды шайқастар басталды, отбасылық байланыстар үзілді және олар каннибализмге үйренді, деп ашық жазады (Р. Кендлер 2018:158).

Дабыл туралы ақпарат 1932 жылғы (тамыз) КАССР Халық Комиссарлары Кеңесінің төрағасы У. Исаевтың Сталинге жазған №60 хатында айтылған: «Көптеген қазақ облыстарында 1929 жылмен салыстырғанда халықтың жартысы да қалмады. Облыстағы шаруа қожалықтарының жалпы саны қазір 1931 жылмен салыстырғанда 23-25%-ға аз». Бүкілодақтық большевиктердің коммунистік партиясының Казкрайкомдағы ОГПУ ПП-нің ақпараттық ескертуінде «Атбасар аймағында өндірістік қиындықтар өте өткір формаларға ие болып жатыр. Аштықтың салдарынан ісіну мен өлімнің жаппай жағдайлары бар. 1 сәуірден 25 шілдеге дейін (1932 ж. - автор) 111 өлім тіркелді, оның 43-і шілдеде. Осы уақыт ішінде адам жегіштікке қатысты 5 жағдай атап өтілді ... »(Козина, 2007:42). Адамның жаны түршігетін, адамзатқа жат құбылыс каннибализмнің қоғамда орын алғандығы туралы мәліметтердің тіркелгендігін деректер айғақтайды. Мұндай жағдайдың туындауына бірден-бір себепші - И. Голощекин саясатының қылмысы – ашыққан халықты құтқару бойынша уақытылы шаралар қабылдамағаны (Абсаматов, 2014:84). Малы барлар үдіре көшіп кетіп қана қарабастарын аман алып қалуға мәжбүр болды. Голощекиннің: «Асыра сілтеу болмасын, аша тұйақ қалмасын», деген ұранын ұжымдастыру науқанын жүзеге асырған шолақ белсенділер, көшпей ата қоныстарында қалған байлар мен орташалардың да малдары мен дүние мүліктерін зорлықпен тартып алды (Кабульдинов, 2014:84). Сондықтан, 1931 жылдың күзінен бастап аштыққа ұшыраған қазақ халқының Ресей, Қырғызстан, Өзбекстан, Түркіменстан, Тәжікстан аймағына қарай босқан көштің ағыны тоқтамаған. Бір жағынан халықтың жаппай ата мекеннен көшіп кету кеңестік биліктің ұжымшарлар құру саясатына ұжымдық наразылық пен қарсылық танытқан амалдарының бірі болса, екінші жағынан аштықтан өліп қалмаудың жалғыз ғана амалы көшіп кету болды. Е. Сыдықов дерегінше, 30-шы жылдары 1 миллион отандасымыз атамекендерін тастап көшіп кеткен (Сыдықов, 2010:4). Отандастарымызға көшіп барған жерлерінде жаңа тілдік және мәдени ортаға бейімделу қиын болды. 30-шы жылдары шекаралас республикалар аумағындағы босқындардың басына түскен ауру, аштық, беймәлім климаттың жақпайтын әсері, және т.б. қиындыққа тап қылған жағдайлардың салдарынан адамдардың жоғалуы көп болды. Мысалы, елден кеткен қазақ халқының кейбір бөлігі көрші Ресейде, оның шекаралас облыстарына көшіп барды. Жергілікті халықтың біраз бөлігі келген қазақтарға теріс көзқараста болатын: Ресейге Қазақстаннан адам жегіш адамдар келеді деген қауесет таралды. Бірақ Батыс Сібірдің басшылығы тарапынан бұл келеңсіздікті ауыздықтау бойынша белгілі бір шаралар қабылданып жүзеге асырылған.

Қазақтардың көпшілігі аман қалу мақсатында су жолдарымен, мініс көлігімен, теміржолмен, жаяу, сондай-ақ аман қалған малды пайдалана отырып ауа көшті. Көшіп кеткендердің бір бөлігі жолда, сонымен қатар көрші республикалар аумағында қаза жетіп опат болды (Аяган, Кыдыралина, т.б, 2012:228). Қаза тапқандардың сүйектері көмусіз далада қалды.

Мәселен, аштықтан жан сақтау үшін Ресей жеріне көшіп барған қазақтарды жәбірлегендерге қатысты, 1932 жылдың қорытындысы бойынша аймақта ұлы автократтық шовинизм үшін 273 адам қылмыстық жауапкершілікке тартылған. Сонымен қатар жергілікті билік, құқық қорғау органдары, аймақтық сот жергілікті халық тарапынан аштықтан ата қоныстарынан ауа көшкен қоныстанушыларға жаңа жерде жаппай жағымсыз көзқарастан туындаған, қылмыстық әрекеттердің көріністерін жиі жасырып қалу фактілері де орын алған (Исенов, 2020).

Елді жайлаған 30-шы жылдардағы ашаршылық зардабынан жаппай өлім мен мәжүбірлі көші-қонның салдарынан, өзінің атақоныс байырғы мекенінде тұрған мемлекетті құрушы негізгі қазақ ұлты саны жағынан ең төменгі деңгейге жетіп, 30% -дан аз болды (1959 ж.) (Асылбеков, Асылбекова, 2011:11). Кейбір ғалымдардың пікірі бойынша, республика қазақтарының нақты саны 2 миллион адамға дейін қысқарды (Аккулы, 2014:139). Қазақтардың республикадан тыс жерлерге деркезінде көшіп кетуі, жүздеген мың адамдардың өздерін аштықтың құрығынан өлулерінен құтқарды. Тарихтың бұл парақтары әліде мұқият зерттеп зерделеуді қажет етеді (Аккулы, 2014:172).

Бұл проблема кеңестік кезеңнен бастап ұзақ уақыт бойы жабық тақырып күйінде қалды. Қазіргі кезде де толыққанды қарастырылып болған жоқ. Зерттеудің тағы бір ғылыми бағыты – қазіргі Қазақстаннан тыс жерде тұратын тірі куәгерлердің естеліктерін пайдалану. Мысалы, есептеулер бойынша 100 мыңға жуық қазақ көрші Қырғызстанды паналап аман қалған. Көрші елдерге, әрісі қытай жеріне көшіп кету үрдісі қазақ байларының мал-мүлкін күштеп тәркілеу кезінен бастау алды (Исенов, 2020).

1991 жылғы 14 қарашада Қазақстан Республикасының Жоғарғы Кеңесі осы трагедиялық геноцид деп атаған 1931-1933 жылдардағы жаппай ашаршылық құрбандарын зерттеу туралы тұжырымдаманы әзірлеу және ұсыныс жасау үшін мемлекеттік комиссия құрды. Бұл комиссия 1991-1992 жылдары жұмыс істеді және бұрын қол жетімді емес МҚК (КГБ) архивтері мен республиканың басқа архивтер қорынан алынған деректер негізінде баяндама жасады. Комиссия 1931-1933 жылдары аштықтан қайтыс болған республика азаматтарының саны 2 миллион 200 мың адамды құрады деген қорытынды жасады. Айталық, біріншіден, бірқатар шетелдік ғалымдардың аштықтан қайтыс болған қазақтардың санын 1,5 миллион адамға дейін бағаламау тенденциясы байқалады. Екіншіден, ата қонысын тастап көшіп кеткендер санын, олардың көштерінің бағыттарын әліде анықтай түсу қажет. Мұнан шығатын қорытынды, бұл мәселелер әліде тың зерттеулер мен зерделеуді қажет етеді.

Қорытынды

Қорыта келе айтпағымыз, XX ғ. 30-шы жж. басындағы жаппай аштық тақырыбына арналған бірқатар зерттеу жұмыстарына қарамастан, әлеуметтік-экономикалық және саяси мәртебеге ие Орта Азия мен Ресей Республикаларындағы қазақ қоныс аударушыларының бейімделу ерекшеліктерінің тарихы жеке зерттеу тақырыбына айналуы тиіс. Ғылыми зерттеулердің басты бағыты – ашаршылық жылдарындағы көшіп кеткендердің саны, көштің қозғалыс бағыттары, сонымен қатар жаппай ашаршылық кезінде көрші елдерге қазақ халқының қоныс аудару ерекшеліктерін ашу. Бұл-бір. Екіншіден, зерттеудің ғылыми бағытында - қазіргі Қазақстаннан тыс жерде тұрып жатқан тірі куәгерлердің естеліктерін жазбаға түсіру; Үшіншіден, архив және сирек кездесетін қол жазба материалдарын ғылыми айналымға енгізу; Төртіншіден, фольклорлық және дала материалдарын кең ауқымда, кешенді талдау арқылы зерттеулер жүргізу; Бесіншіден, қызыл

империяның билігі тұсындағы коммунист «көсемдерінің» социалистік және коммунистік зорлық-зомбылық идеологиясына тән негізделген ұзақ уақыт бойғы қылмыстарын әшкерелеу; Алтыншыдан, Қазақ халқының зұлмат жылдарындағы қасіреті туралы толығырақ ақпарат алу үшін Қырғызстан, Түркіменстан, Өзбекстан, Тәжікстан және Ресей архив қорларының материалдарын ғылыми айналымға түсіру қажет.

Әдебиеттер мен деректер тізімі

- Ohayon Y. La sédentarisation des Kazakhs dans l'URSS de Staline. Collectivisation et changement social (1928-1945) – Париж, 2006, История Казахстана в западных источниках XXV-XX в.в. [Текст]. Т. 11. Седентаризация казахов СССР при Сталине. Коллективизация и социальные изменения (1928-1945 г.г.) / Изабель Огайон; [пер. с фр. А. Т. Ракишева; сост. Б. М. Сужиков]. – Алматы, 2009. – 368 с.
- Olcott M.B. The fabrication of a social past: the kazakhs of Central Asia: Political anthropology yearbook. Ideology and interest: the dialectics of politics. – New Brunswick: London. 1980. – p. 206.; Olcott M.B. The kazakhs Stanford (Calif) 1987. – p. 176-199.
- Olcott M.B. The fabrication of a social past: the kazakhs of Central Asia: Political anthropology yearbook. Ideology and interest: the dialectics of politics. – New Brunswick: London. 1980. – p. 206.; Olcott M.B. The kazakhs Stanford (Calif) 1987. – p. 176-199.
- Pierce R. Russian Central Asia. 1867 – 1917. A study in colonial rule. – Berkeley, Los Angeles. 1960. – p. 305.
- Kendler R. Stalin's Nomads: Power and Famine in Kazakhstan. August 2018. – 328 p. Published by: [University of Pittsburgh Press. https://upittpress.org/books/9780822965435/](https://upittpress.org/books/9780822965435/)
- Cameron S. The Hungry Steppe: Famine, Violence, and the Making of Soviet Kazakhstan. 2018. – 294 p. Published by: [Cornell University Press. https://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctt21h4vb7](https://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctt21h4vb7)
- Seton-Watson h. The new Imperialism. – London. 1962. – p. 58 – 59;
- Аблажей Н.Н. Казахский миграционный маятник «Казахстан-Синьцзян». Эмиграция. Репатриация. Интеграция. – Караганды, 2014. – 273 с.
- Абсеметов М. Архивные документы о великом голоде в Казахстане // «Голод 1930-х годов в Украине и Казахстане: вопросы историографии и подходы к исследованию проблемы (к 80-летию трагедии)» /под. Общей редакцией Е.Б.Сыдыкова. – Астана: ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, 2014. – 240 с. – С. 32-35.
- Аккулы С. Голод 1932-1933 гг. истребил казахов на 70%, сократив с 7,2 миллионов до 2! // «Голод 1930-х годов в Украине и Казахстане: вопросы историографии и подходы к исследованию проблемы (к 80-летию трагедии)» /под. Общей редакцией Е.Б.Сыдыкова. – Астана: ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, 2014. – 240 с. – С. 138-147.
- Аяган Б.Г. Красные и черные (материалы Гугерского архива). – Алматы, 2005. – 240 с.
- Аяган Б.Г., Кыдыралина Ж.У., Аунасова А., Кашкимбаев А.Н. и др. Правда о голоде 1932-1933 годов. – Алматы, 2012. – 454 с.
- Асылбеков М., Асылбекова Ж. Қазақ ұлты: этнодемографиялық даму белестері. – Егемен Қазақстан. – 2011. – 27 шілде.
- Голод в казахской степи. Письма тревоги и боли / Сост. С. Абдирайымов, И. Бухонова, Е. Грибанова, Н. Джагфаров, В. Осипов. – Алма-Ата: Қазақ университеті, 1991. – 208 с.
- Дэвис Р.В., Уиткрофт С. Годы голода: советское сельское хозяйство, 1931-1933 гг. – Нью-Йорк, 2004. – 441 с.
- Енсенов Қ. А. Қазақстандағы көші-қон процестері және оның зерттелуі (1926-1959 жылдар). Тарихнама және деректану (Тарихнама, деректану және тарихи зерттеу әдістері. Тарих ғылымдарының кандидаты ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертацияның авторефераты. – Қазақстан Республикасы. – Алматы, 2007, – 24 б.
- Есболұлы М. Түркістанда келімсектерге арналған аудандарда жер мәселесі. -Ташкент: Түркістан Мемлекеттік баспасы, 1923. – 62 б.
- Исенов Ө. 30 - шы жылдарда қоныс аударған қазақтың жайынан. http://taisoigan.kz/tarikh-iketanu/article_post/30-shy-zhyldarda-k-onys-audargan-k-azak-ty-n-zhajinan [Есепке алынған күні: 07.12.2020].
- Исенов Ө., Алтынбек Г. 20-30 жылдардағы Қазақстан қасіреті. // Тарих ғылымдарының докторы, профессор Қадисова Роза Жұмабайқызын еске алуға арналған «Тарихи ғылым «Рухани жаңғыру» тұрғысынан» республикалық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары. – Павлодар С. Торайғыров атындағы ПМУ, 2018. – Т.1. – 79-83 б.
- Исенов Ө., Кукесова Г. Зобалаң жылдар қасіреті. // 3. Алдамжар оқулары – 2017»: Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары. – Костанай: академик З. Алдамжар атындағы ҚЭТУ, 2017. – 195-198 б.
- Кабульдинов З.Е. Казахский голодомор и особенности пребывания казахов-откочевников в Сибири (начало 30-х годов XX века). // «Голод 1930-х годов в Украине и Казахстане: вопросы историографии и подходы к исследованию проблемы (к 80-летию трагедии)» /под. Общей редакцией Е.Б.Сыдыкова. – Астана: ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, 2014. – 240 с. – С. 54-64.
- Казахская диаспора и репатриация (1991 – 2012). – Алматы, 2015. – 568 с.
- Киндлер Р. Сталинские кочевники: власть и голод в Казахстане. – Москва., 2017. – 382 с.
- Козина В.В. Демографическая история Казахстана: Учеб. пос. – Караганда: Изд-во КарГУ, 2007. – 145 с.
- Конквест Р. Жатва скорби: советская коллективизация и террор голодом – Нью-Йорк, 1986. – 593 с.
- Кундакпаева Ж. Модернизация ранней советской эпохи в судьбах женщин Казахстана, 1920-1930 годы. – Алматы, 2017. – 412 с.
- Қозыбаев М. Қ., Алдажұманов Қ. С., Әбілқожин Ж. Б. Қазақстандағы күшпен коллективтендіру: қорлық пен зорлық. – Алматы, ҚР ҒА, 1992. – 36 б.
- Қозыбаев М.Қ. Тарих зердесі (Замана асуы). – Алматы: Ғылым, 1998. 1-кітап. – 344 б.
- Насильственная коллективизация и голод в Казахстане в 1931-1933-е гг.: сборник документов и материалов // под ред. М. К. Козыбаева. – Алматы, 1998. – 263 с.

- Олкотт М. Б. Советское наследие Казахстана. <http://www.asiakz.com/rus/article>.
- Омарбеков Т. Зобалаң (күштеп ұжымдастыруға қарсылық): оқу құралы – Алматы, 1994. – 272 б.; Омарбеков Т. 20-30 жылдардағы Қазақстан қасіреті – Алматы: Санат, 1997. – 320 б.
- Рыскулов Т. Собрание сочинений. В 3-х т. Т. 3 / Министерство науки – АН РК, Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова, Архив Президента РК. Гл. редактор М.К. Козыбаев. Сост.: М.-А. Х. Асылбеков и др. – Алматы: Казахстан, 1998. – 444 с.
- Рыскулов Т. Собрание сочинений. В 3-х томах. – Т. 2. – Алматы, 1997. – 350 с.
- Сергейчук В. Репрессии как главный инструмент большевистской власти для изъятия украинские продовольствия в украинизированных хлебоборбских районах Казахстана в 1932-1933 годах // «Голод 1930-х годов в Украине и Казахстане: вопросы историографии и подходы к исследованию проблемы (к 80-летию трагедии)» /под. Общей редакцией Е. Б. Сыдыкова. – Астана: ЕНУ им. Л. Н. Гумилева, 2014. – 240 с. – С. 122-132.
- Сергейчук В. Стихийное откочевье казахов как основной способ спасения от голода в 1932-1933 годах // «Голод 1930-х годов в Украине и Казахстане: вопросы историографии и подходы к исследованию проблемы (к 80-летию трагедии)» /под. Общей редакцией Е. Б. Сыдыкова. – Астана: ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, 2014. – 240 с. – С. 164 -173.
- Сәдуақасұлы С. Таңдамалы. 2-том. – Алматы: Алаш мұрасы, 1993. – 86 б.
- Сыдыков Е.Б. *Гонимые голодом*. Сборник документов. - *Семей, 2010*. – 693 с. Сыдыков Е.Б. О некоторых аспектах проблемы голода в Казахстане в контексте миграции казахского населения за пределы республики // «Голод 1930-х годов в Украине и Казахстане: вопросы историографии и подходы к исследованию проблемы (к 80-летию трагедии)» /под. Общей редакцией Е.Б.Сыдыкова. – Астана: ЕНУ им. Л.Н.Гумилева, 2014. – 240 с. – С. 9-20.
- Талдыбаев Ж. Қазақ халқы: көші-қон тарихының демографиясы (1926-1959 Ж.Ж.). // Электронный научный журнал «edu.e-history.kz» № 1(05) 2020 <http://edu.e-history.kz/ru/publications/view/414> [Есепке алынған күні: 24.11.2020].
- Тәгімов М. Цифрлар шежіресі. – Алматы, 1968. – 112 б.; Тәгімов М. Демография – халықтану (халықтың саны мен құрамын зерттеу). – Алматы. 1975. – 104 б.
- Токарь П.В. Голодомор 1932-1933 годов в Украине: доказательства геноцидной природы голода в Украине // «Голод 1930-х годов в Украине и Казахстане: вопросы историографии и подходы к исследованию проблемы (к 80-летию трагедии)» /под. Общей редакцией Е. Б. Сыдыкова. – Астана: ЕНУ им. Л. Н. Гумилева, 2014. – 240 с. – С. 35-54.
- Тахаева М.К. Трагедия казахского народа (сборник документов и материалов голода 20-х, 30-х годов XX века в Казахстане) – Алматы, 2010. – 412 с.
- Трублаевич Н. Д. Естественное движение сельского населения КазАССР за 1924 – 1928 гг. // Народное хозяйство Казахстана. 1930. № 1-2. – С. 94 - 99.
- Тынышпаев М. История казахского народа: Учеб. пособие. –Алматы: Қазақ Университеті, 1993. –224 с.
- Тынышбаев М. Таңдамалы. Избранное. – Алматы: Арыс, 2001 – С. 23-33.
- Шокай М. Таңдамалы. – Алматы: Қайнар. - 1998. – Т. 1. – 512 б.
- Шонанұлы Т. Жер тағдыры – ел тағдыры. – Алматы: Жазушы, 1999. – 224 б.

REFERENCES

- Ablazhey N.N. Kazakhskiy migratsionnyy mayatnik «Kazakhstan-Sin'tsyan». Emigratsiya. Repatriatsiya. Integratsiya. [Kazakh migration pendulum “Kazakhstan-Xinjiang”. Emigration. Repatriation. Integration]. – Karagandy, 2014. – 273 p. [In Russian].
- Absemetov M. Arkhivnyye dokumenty o velikom golode v Kazakhstane. [Archival documents about the great famine in Kazakhstan] // Famine of the 1930s in Ukraine and Kazakhstan: issues of historiography and approaches to the study of the problem "(to the 80th anniversary of the tragedy)»/prep. General editorship of E.B. Sydykov. – Astana: ENU named after L. N. Gumilev, 2014. – 240 p. – pp. 32-35. [In Russian].
- Akkuly S. Golod 1932–1933 gg. istrebil kazakhov na 70%, sokrativ s 7,2 millionov do 2.[Famine 1932–1933 exterminated Kazakhs by 70%, reducing from 7.2 million to 2] // Famine of the 1930s in Ukraine and Kazakhstan: issues of historiography and approaches to the study of the problem "(to the 80th anniversary of the tragedy)»/prep. General editorship of E.B. Sydykov. – Astana: ENU named after L. N. Gumilev, 2014. – 240 p. – pp. 138-147. [In Russian].
- Asilbekov M., Asilbekova J. Qazaq ulty: etnodemografiyalıq damu belesteri.[Kazakh nation: aspects of ethno-demographic development]. – Egemen Kazakhstan. – 2011. – 27 july. [In Kazakh].
- Ayagan B.G. Krasnyye i chernyye (materialy Guverskogo arkhiva). [Red and black (materials from the Hoover Archives)]. – Almaty, 2005. – 240 p. [In Russian].
- Ayagan B.G., Kydyralina ZH.U., Aunasova A., Kashkimbayev A.N. and etc. Pravda o golode 1932-1933 godov.[The truth about the famine of 1932-1933]. – Almaty, 2012. – 454 p. [In Russian].
- Devis R.V., Uitkroft S. Gody goloda: sovetskoye sel'skoye khozyaystvo, 1991-1993 gg.[Years of Famine: Soviet Agriculture, 1991-1993]. – New-York, 2004. – 441 p. [In Russian].
- Donich A.N. Narodonaseleniye Kazakhstana.[Population of Kazakhstan]. – Kyzyl-Orda, 1928. – pp. 8 - 15. [In Russian].
- Ensenov Q. A. Qazaqstandagy koshi-qon procesteri jane onyn zerttelui (1926-1959 jyldar). Tarixnama jane derektanu.[Migration processes in Kazakhstan and its research (1926-1959)]. Historiography and source studies (Historiography, source studies and methods of historical research. Candidate of Historical Sciences Author's abstract of the dissertation. - Republic of Kazakhstan. Almaty, 2007, - 24 p. [In Kazakh].
- Esboluli M. Turkistanda kelimsekterge arналган аудандарда jer maselesi.[Land issues in areas for foreigners in Turkestan]. – Tashkent: Turkestan State Publishing House, 1923. – 62 p. [In Kazakh].
- Golod v kazakhskoy stepi: pis'ma trevogi i boli.[Famine in the Kazakh steppe: letters of alarm and pain]. / Comp. S. Abdirayimov, Y. Bukhonova, E. Gribanova, N. Dzhangfarov, V. Osipov. – Alma-Ata: Kazakh University, 1991. – 208 p. [In Russian].

- Issenov O. 30 - si jildarda qonys audargan qazaqtyn jayinan.[About the Kazakhs who moved in the 30s.][http://taisoigan.kz/tarikh-lyketanu/article_post/30-shy-zhyldarda-k-onys-audargan-k-azak-tyh-zhajInan][Date Added: 07.12.2020] [In Kazakh].
- Issenov O., Altinbek G. 20-30 jylardaghy Qazaqstan qasireti.[The tragedy of Kazakhstan in 20-30 years.]// Proceedings of the Republican scientific-practical conference "Historical science in terms of" Spiritual Revival "", dedicated to the memory of Doctor of Historical Sciences, Professor Kadysova Roza Zhumabayevna. – Pavlodar S. S. Toraigrov PSU, 2018. - Vol.1. - pp. 79-83. [In Kazakh].
- Issenov O., Quekesova G. Zobalan jyldar qasireti.[The tragedy of the turbulent years]. // “Z. Aldamzhar readings – 2017”: Proceedings of the International scientific-practical conference. – Kostanay: KATU named after academician Z. Aldamzhar, 2017 - pp. 195-198.[In Kazakh].
- Kindler. R. Stalinskiye kochevniki: vlast' i golod v Kazakhstane. [Stalin's Nomads: Power and Famine in Kazakhstan]. – Moscow., 2017. – 382 p. [In Russia].
- Konkvest R. Zhatva skorbi: sovetsskaya kollektivizatsiya i terror golodom.[Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and Terror by Famine]. – New York, 1986. [In Russia].
- Kozina V.V. Demograficheskaya istoriya Kazakhstana: Ucheb. pos.[Demographic History of Kazakhstan: Study Guide]. – Karaganda: Publishing house KarGU, 2007. – 145 p. [In Russia].
- Kundakpayeva J. Modernizatsiya ranney sovetskoy epokhi v sud'bakh zhenshchin Kazakhstana, 1920-1930 gody. [Modernization of the early Soviet era in the fate of women in Kazakhstan, 1920-1930]. – Almaty, 2017. – 412 p. [In Russia].
- Nasil'stvennaya kollektivizatsiya i golod v Kazakhstane v 1931–33-ye gg.: sbornik dokumentov i materialov. [Forced collectivization and famine in Kazakhstan in 1931–33: collection of documents and materials].//edited by M.K. Kozybayev. – Almaty, 1998. – 263 p. [In Russian].
- Ohayon Y.La sédentarisation des Kazakhs dans l'URSS de Staline. Collectivisation et changement social (1928–1945) – Paris, 2006. [In French].
- Olcott M.B. The fabrication of a social past: the kazakhs of Central Asia: Political anthropology yearbook. Ideology and interest: the dialectics of politics. – New Brunswick: London. 1980. – p. 206.;Olcott M.B. The kazakhs Stanford (Calif) 1987. – p. 176 – 199.
- Olcott M.B. Sovetskoye nasledie Kazakhstana.[Soviet legacy of Kazakhstan]. www.asiakz.com/rus/article. 103 p. [In Russian].
- Omarbekov T. Zobalan (kustep ujymdastyrga qarsylyq): oqu quraly. [(resistance to forced collectivization): Study Guide]. – Almaty, 1994. – 272 p.; Omarbekov T. 20-30 jylardagi Qazaqstan qasireti. [The tragedy of Kazakhstan in 20-30 years]. – Almaty: Sanat, 1997. – 320 p. [In Kazakh].
- Pierce R. Russian Central Asia. 1867 – 1917. A study in colonial rule. – Berkley. Los Angeles. 1960. – p. 305.
- Qozybaev M. Q., Aldajumanov Q. S., Abilqojin J. B. Qazaqstandaghy kushpen kollektivtendirw: qorlyq pen zorlyq.[Forced collectivization in Kazakhstan: humiliation and violence]. – Almaty, RK GA, 1992. – 36 p. [In Kazakh].
- Qozybaev M.Q. Tarix zerdesi (Zamana asuy)[Intelligence of History(Passing of time)]. – Almaty: Gylym, 1998. 1st book. – 344 p. [In Kazakh].
- Robert Kendler. Stalin's Nomads: Power and Famine in Kazakhstan. August 2018. – 328 p. Published by: University of Pittsburgh Press.<https://upittpress.org/books/9780822965435/>
- Ryskulov T. Sobranie sochineniy [Ryskulov T. Collected Works]. In 3 volumes. - Vol.2. - Almaty, 1997. – 350 p. [In Russian].
- Ryskulov T. Sobranie sochineniy. [Ryskulov T. Collected works.]. In 3 volumes. Vol. 3 / Ministry of Science - Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Institute of History and Ethnology named after Ch.Ch. Valikhanov, Archive of the President of the Republic of Kazakhstan. Ch. editor M.K. Kozybayev. Compiled by: M.-A.Kh. Asylbekov and others - Almaty: Kazakhstan, 1998. – 444 p. [In Russian].
- Sadauqasuly S. Tandamaly. 2-tom.[Optional. Volume 2]. – Almaty: Alash murasy, 1993. – 86 p. [In Kazakh].
- Sarah Cameron. The Hungry Steppe: Famine, Violence, and the Making of Soviet Kazakhstan. 2018. – 294 p. Published by: Cornell University Press. <https://www.jstor.org/stable/10.7591/j.ctt21h4vb7>
- Sergeychuk V. Stikhiynoye otkochev'ye kazakhov kak osnovnoy sposob spaseniya ot goloda v 1932-1933 godakh. [Spontaneous migration of Kazakhs as the main way of saving from hunger in 1932-1933]. // Famine of the 1930s in Ukraine and Kazakhstan: issues of historiography and approaches to the study of the problem "(to the 80th anniversary of the tragedy)»/prep. General editorship of E.B. Sydykov. – Astana: ENU named after L. N. Gumilev, 2014. – 240 p. – pp. 122-132. [In Russian].
- Serhiychuk V.Repressii kak glavnyy instrument bol'shevistskoy vlasti dlya iz'yatiya ukrainskiye prodovol'stviya v ukrainizirovannykh khleborobskikh rayonakh Kazakhstana v 1932-1933 godakh. [Repressions as the main instrument of the Bolshevik government for the confiscation of Ukrainian foodstuffs in the Ukrainianized grain-growing regions of Kazakhstan in 1932-1933]. // Famine of the 1930s in Ukraine and Kazakhstan: issues of historiography and approaches to the study of the problem "(to the 80th anniversary of the tragedy)»/prep. General editorship of E.B. Sydykov. – Astana: ENU named after L. N. Gumilev, 2014. – 240 p. – pp. 164-173. [In Russian].
- Seton-Watson h. The new Imperialism. – London. 1962. – p. 58 – 59;
- Shokai M. Tandamaly [Optional]. – Almaty: Source. - 1998. – Vol. 1. - 512 p. [In Kazakh].
- Shonanovich T. Jer tagdyry – el tagdyry. [The destiny of the earth is the destiny of the country]. – Almaty: Writer, 1999. – 224 p. [In Kazakh].
- Sydykov E.B. Gonimyye golodom. Sbornik dokumentov. [Driven by famine. Collection of documents]. – Semey, 2010. – 693 p. [In Russian].
- Sydykov E.B.O nekotorykh aspektakh problemy goloda v Kazakhstane v kontekste migratsii kazakhskogo naseleniya za predely respubliki. [On some aspects of the problem of hunger in Kazakhstan in the context of the migration of the Kazakh population outside the republic]. // Famine of the 1930s in Ukraine and Kazakhstan: issues of historiography and approaches to the study of the problem "(to the 80th anniversary of the tragedy)»/prep. General editorship of E.B. Sydykov. – Astana: ENU named after L. N. Gumilev, 2014. – 240 p. – pp. 9-20. [In Russian].

Tahaeva M. K. Tragediya kazakhskogo naroda (sbornik dokumentov i materialov goloda 20-kh, 30-kh godov KHKH veka v Kazakhstane). [The tragedy of the Kazakh people (collection of documents and materials of the famine of the 20s, 30s of the twentieth century in Kazakhstan)]. - Almaty, 2010. – 412 p. [In Russian].

Taldybaev Zh. Qazaq xalqy: koshi-qon tarixi. In: demografiya (1926-1959 J.J.). [The Kazakh people: demography of the history of migration (1926-1959)]. // Electronic scientific journal "edu.e-history.kz" № 1 (05) 2020 <http://edu.e-history.kz/ru/publications/view/414> [Date Added: 24.11.2020] [In Kazakh].

Tatimov M. Cifrlar shejresi. [Chronicle of numbers]. – Almaty, 1968; Tatimov M. Demographiya – xalyqtanu (xalyqtIn sany men quramin zertteu). [Demography – ethnography (study of the number and composition of the population)]. - Almaty. 1975. – 104 p. [In Kazakh].

Tynyshbaev M. Optional. Favorites. – Almaty: Arys, 2001 – pp. 23-33. [In Russian].

Tynyshpaev M. Ystoriya kazakhskogo naroda: Ucheb. Posobiye. [History of the Kazakh people: Study Guide]. – Almaty: Kazakh University, 1993. – 224 p. [In Russian].

Tokar P.V. Golodomor 1932–1933 godov v Ukraine: dokazatel'stva genotsidnoy prirody goloda v Ukraine. [Holodomor of 1932-1933 in Ukraine: evidence of the genocidal nature of famine in Ukraine] // Famine of the 1930s in Ukraine and Kazakhstan: issues of historiography and approaches to the study of the problem "(to the 80th anniversary of the tragedy)»/ prep. General editorship of E.B. Sydykov. – Astana: ENU named after L. N. Gumilev, 2014. – 240 p. – pp. 35-54. [In Russian].

Trublaevich N.D. Yestestvennoye dvizheniye sel'skogo naseleniya KazASSR za 1924 – 1928 gg. [Natural movement of the rural population of the KazASSR in 1924-1928]. // National economy of Kazakhstan. 1930. No. 1-2. – pp. 94 - 99. [In Russian].

Kabuldinov Z.E. Kazakhskiy golodomor i osobennosti prebyvaniya kazakhov-otkochevnikov v Sibiri (nachalo 30-kh godov XX veka). [The Kazakh Holodomor and the Peculiarities of the Stay of Kazakhs-nomads in Siberia (early 30s of the XX century)]. // Famine of the 1930s in Ukraine and Kazakhstan: issues of historiography and approaches to the study of the problem "(to the 80th anniversary of the tragedy)»/ prep. General editorship of E.B. Sydykov. – Astana: ENU named after L. N. Gumilev, 2014. – 240 p. – pp. 54-64. [In Russian].

МАЗМҰНЫ

Абдукадыров Н.М., Ақынова А.П. ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНДА БАТЫРЛАР ИНСТИТУТЫ ЖӘНЕ ОСМАН ИМПЕРИЯСЫНДА ЯНЫЧАРЛАР ӘСКЕРИ ЖҮЙЕСІНІҢ ҚЫЗМЕТІ (XV-XVIII ғғ.).....	5
Алдажұманов Қ.С., Шілдебай С.Қ., Асанова С.Ә. ҚАЗАҚСТАННЫҢ СОҒЫС КЕЗІНДЕГІ ТАРИХЫНАН (1941-1945).....	17
Ахмет А.Қ., Шотанова Ғ.А., Қозыбақова Ф.А. ЭТНОГРАФ-ҒАЛЫМ САЛЫҚ БАБАЖАНОВ.....	32
Әбсадық А.А. КЕЙКІ МЕРГЕН: ХАЛЫҚТЫҚ БАЯНДАУЛАР ЖӘНЕ ЖАЗБА ДЕРЕКТЕР	44
Әбсадық А.А., Исенов Ө.И. КЕЙКІ БАТЫР: ЖЫЛАНШЫҚ-ЖАЛАУЛЫДАҒЫ ҚАНДЫ ОҚИҒА	57
Әпендиев Т.Ә. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АУЫЛ ТҮРҒЫНДАРЫНЫҢ САНДЫҚ КӨРСЕТКІШІ БОЙЫНША ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ПРОЦЕСТЕР.....	69
Байдалы Р.Ж. 1930-ЖЫЛДАРДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚ КЕЗІНДЕГІ ОРТА АЗИЯ РЕСПУБЛИКАЛАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ БОСҚЫНДАРЫ.....	78
Батырхан Б.Ш., Жүзбаева Ұ.Д. «ТАҚУИМ ӘЛ-БҰЛДАН» ДЕРЕККӨЗІНДЕГІ ЖЕРОРТА ТЕҢІЗІ АРАЛДАРЫ ЖӘНЕ АТЛАНТ МҰХИТЫНЫҢ ТАРИХИ ГЕОГРАФИЯСЫ.....	91
Бисембаева Л.А. ТАУАР-АҚША ҚАТЫНАСТАРЫ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ЖЕТІСУ ҚАЗАҚТАРЫ (XIX ғасырдың II жартысы – XX ғасырдың басы).....	100
Борбасов С.М. ТӘУЕЛСІЗ МЕМЛЕКЕТ ПАРАДИГМАСЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ДАМУ ДИАЛЕКТИКАСЫ.....	110
Ескеева М.Қ. ТҮРКІ ТІЛДЕРІНІҢ ТАРИХИ КЛАССИФИКАЦИЯСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ТІЛІ.....	131
Жұмаділ А.Қ., Өжкенов Е.М., Жұмаділ М.Т. ДАЛАЛЫҚ ЭЛИТА: БИЛЕУШІЛЕРДІҢ, БИЛЕУШІ ӘУЛЕТ ПЕН ТАЙПАЛАРДЫҢ ШЫҒУ ТЕГІНІҢ КИЕЛІЛІГІ ЖӨНІНДЕ.....	142
Жүгенбаева Г.С. ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІКТІ САҚТАУ ЖОЛЫНДАҒЫ КҮРЕСІНІҢ ТАРИХИ ДЕРЕКТЕРІ.....	156
Жүнісбаев А., Алдажұманов Қ., Шілдебай С. СОҒЫС ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚСТАННЫҢ АТТЫ ӘСКЕРИ ҚҰРАМАЛАРЫ (1941-1945): 81, 96 және 105 атты әскер дивизияларының материалдары бойынша	168
Иембекова М.О. ҚАЗАҚСТАН МЕН ҚЫРҒЫЗСТАН АРАСЫНДАҒЫ ҚАТЫНАСТАРДЫҢ ҚАЗІРГІ ДАМУ ДЕҢГЕЙІ ЖӘНЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	191
Ильясова З.С. АКАДЕМИК Б.Е. КӨМЕКОВ ЖӘНЕ ОНЫҢ ОТАНДЫҚ ДЕРЕКТАНУ ҒЫЛЫМЫНА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ.....	206
Исенов О.И. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 30-ЖЫЛДАРДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚ: ҚАЗАҚ ХАЛҚЫНЫҢ АТАМЕКЕНЕН КӨШУІ.....	218
Кабдушев Б., Шілдебай С. ҮКІМЕТ ТӨРАҒАСЫ Н. НҰРМАҚОВ ЖӘНЕ МАЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫН ҚАЛПЫНА КЕЛТІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	231
Қабыл А.Ә. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ XVIII ғ. СОҢЫ МЕН XX ҒАСЫР БАСЫНДАҒЫ ҰЛТ-АЗАТТЫҚ ҚОЗҒАЛЫСТЫ ОҚЫТУДЫҢ ТЕОРИЯСЫ МЕН ПРАКТИКАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	248
Қаипбаева А.Т. МАХАМБЕТ ӨТЕМІСҰЛЫ – ҰЛТ АЗАТТЫҒЫ ЖОЛЫНДАҒЫ КҮРЕСКЕР ТАРИХИ ТҰЛҒА.....	260

Қали А.Н. ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРДЫҢ «БӘРІ ДЕ МАЙДАНҒА, БӘРІ ДЕ ЖЕҢІС ҮШІН!» ҰРАНЫМЕН ЖЕҢІСКЕ ҚОСҚАН ҮЛЕСІ (Жамбыл облысының мысалында).....	274
Қали А.Н. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ СОҒЫСТАН КЕЙІНГІ ЖЫЛДАРДАҒЫ САУАТТЫЛЫҚ ПЕН БІЛІМ ДЕҢГЕЙІ (1946-1955).....	287
Қозыбаева М.М. XX ғ. 30-ШЫ ЖЖ. БАСЫНДАҒЫ АШАРШЫЛЫҚ КЕЗЕҢІНДЕ БАТЫС СІБІР АУМАҒЫНДАҒЫ ҚОНЫС АУДАРУШЫЛАРЫ.....	304
Қоңқабаева Н.Н. ОРТАҒАСЫРЛЫҚ АТ-ТУХФА ҚОЛЖАЗБАСЫНА ТАРИХИ-ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ СИПАТТАМА	313
Маргулан Д.А., Маргулан А.С. XVIII ғ. ҚАЗАҚ МЕМЛЕКЕТТІЛІГІН САҚТАП ҚАЛУДАҒЫ ОЛЖАБАЙ БАТЫРДЫҢ РӨЛІ	324
Мұхатова О.Х. АЛАШ АРДАҚТЫСЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ ТУРАСЫНДАҒЫ ОЙЛАРЫ	334
Нагимов Ш.Н., Бердыгужин Л.Б., Жумабаева Э., Молдашева С.К. АТЫРАУ ӨЛКЕСІ ПЕДАГОГТАРЫНЫҢ ӨНЕГЕЛІ ЖОЛЫ: САУАТСЫЗДЫҚТАН ОРТА МЕКТЕПКЕ.....	345
Оспанов Н.М. ҰЛЫ ДАЛА КӨШПЕНДІЛЕРІ МЕН КӨНЕ ЖӘНЕ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ КОРЕЙ МЕМЛЕТТЕРІ БАЙЛАНЫСТАРЫНЫҢ ТАРИХНАМАСЫ.....	358
Рамазанова Ф.С., Какенова З.К. КЕҢЕСТІК ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҰЛТТЫҚ-ТІЛДІК ҚҰРЫЛЫС ТАРИХЫНАН: ЛАТЫН ӨЛПБІІ ҮШІН КҮРЕС.....	368
Рүстемов С.К., Оразов Р.Е. МҰСЫЛМАНДЫҚ ҚОЗҒАЛЫС ЖӘНЕ ҚАЗАҚТАР.....	385
Садвокасова З.Т. ҚАЗАҚТАР АРАСЫНДА ПРАВОСЛАВИЕЛІК УАҒЫЗ (XIX – XX ғасырдың басы).....	399
Сатанов А.Б. ҚАШЫҚТАН БІЛІМ БЕРУДІҢ ҚАЛЫПТАСУ ЖӘНЕ ДАМУ ТАРИХЫ: ФЕНОМЕНОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУ	411
Серубаева А.Т. Ш. УӘЛИХАНОВ ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕГІ ШЫҒЫС ТҮРКІСТАННЫҢ ЭТНИКАЛЫҚ-САЯСИ ТАРИХЫ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	431
Стамшалов Е.И. АРАЛТӨБЕ КӨТЕРІЛІСІ: ТАРИХЫ МЕН ТАҒЫЛЫМЫ.....	443
Тусупов А.Р. ЕЖЕЛГІ ТҮРКІЛЕРДІҢ САЯСИ АНТРОПОЛОГИЯСЫ ЖӘНЕ КӨШПЕЛІ МЕМЛЕКЕТТІЛІГІНІҢ ЕРЕКШЕЛІГІ	458
Ужкенов Е.М., Шотанова Г.А. РЕВОЛЮЦИЯҒА ДЕЙІНГІ РЕСЕЙ ТАРИХНАМАСЫНЫҢ АЙНАСЫНДАҒЫ САРАЙШЫҚ ЖӘНЕ АҚТӨБЕ ТАРИХЫ.....	472
Шакенов С.Т., Ерғабылов А.Е. ҚАЛБА-НАРЫМ Өңіріндегі қола дәуірі ескерткіштерінің зерттелу тарихына қысқаша шолу (1991 жылға дейін).....	484
Шотанова Г.А., Ужкенов Е.М., Джумағалиева К.В. ОТАНДЫҚ ЖӘНЕ СЫРТҚЫ ТАРИХНАМАДАҒЫ ЖӘНГІР ХАНДЫҢ БАСҚАРУ САЯСАТЫ БАҒЫНДАҒЫ ОБРАЗЫ	495
Шілдебай С., Кабдушев Б., Жұматов Д. КЕҢЕСТІК ҚАЗАҚСТАН: ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕ ІС ЖҮРГІЗУДІ ЕНГІЗУ ТАРИХЫНАН	507

СОДЕРЖАНИЕ

Абдукадыров Н.М., Акынова А.П. ИНСТИТУТ БАТЫРОВ В КАЗАХСКОМ ОБЩЕСТВЕ И ФУНКЦИИ ЯНЫЧАРСКОЙ ВОЕННОЙ СИСТЕМЫ В ОСМАНСКОЙ ИМПЕРИИ (XV-XVIII вв.).....	5
Алдажуманов К.С., Шилдебай С.К., Асанова С.А. ИЗ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА ВОЕННОГО ВРЕМЕНИ (1941-1945).....	17
Ахмет А.К., Шотанова Г.А., Козыбакова Ф.А. УЧЕНЫЙ-ЭТНОГРАФ САЛЫК БАБАЖАНОВ.....	32
Абсадык А.А. КЕЙКИ МЕРГЕН: НАРОДНЫЕ ПРЕДАНИЙ И ПИСЬМЕННЫЕ ИСТОЧНИКИ.....	44
Абсадык А.А., Исенов О.И. КЕЙКИ БАТЫР: КРОВАВОЕ СОБЫТИЕ НА ЖЫЛАНШЫК-ЖАЛАУЛЫ.....	57
Апендиев Т.Ә. ДЕМОГРАФИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ ПОКОЛИЧЕСТВЕННОМУ ПОКАЗАТЕЛЮ СЕЛЬСКОГО НАСЕЛЕНИЯ В КАЗАХСТАНЕ В 1945-1955 гг.....	69
Байдалы Р.Ж. КАЗАХСКИЕ БЕЖЕНЦЫ В РЕСПУБЛИКАХ СРЕДНЕЙ АЗИИ ВО ВРЕМЯ ГОЛОДА 1930-Х ГОДОВ.....	78
Батырхан Б.Ш., Жузбаева У.Д. ИСТОРИЧЕСКАЯ ГЕОГРАФИЯ ОСТРОВОВ СРЕДИЗЕМНОГО МОРЯ И АТЛАНТИЧЕСКОГО ОКЕАНА В ИСТОЧНИКЕ «ТАКВИМ АЛЬ-БУЛЬДАН».....	91
Бисембаева Л.А. ЖЕТЫСУЙСКИЕ КАЗАХИ В УСЛОВИЯХ ТОВАРНО-ДЕНЕЖНЫХ ОТНОШЕНИЙ (вторая половина XIX - начало XX века).....	100
Борбасов С.М. ПАРАДИГМА НЕЗАВИСИМОГО ГОСУДАРСТВА И ДИАЛЕКТИКА ЕГО РАЗВИТИЯ.....	110
Ескеева М.Қ. КАЗАХСКИЙ ЯЗЫК В ИСТОРИЧЕСКОЙ КЛАССИФИКАЦИИ ТЮРКСКИХ ЯЗЫКОВ	131
Жумадил А.К., Ужкенов Е.М., Жумадил М.Т. СТЕПНАЯ ЭЛИТА: О САКРАЛЬНОМ ПРОИСХОЖДЕНИИ ПРАВЯЩИХ ПЛЕМЕН, ДИНАСТИЙ И ПРАВИТЕЛЕЙ.....	142
Жугенбаева Г.С. ИСТОРИЧЕСКИЕ ИСТОЧНИКИ О БОРЬБЕ ЗА НАЦИОНАЛЬНУЮ ИДЕНТИЧНОСТЬ КАЗАХСКОГО НАРОДА.....	156
Джунисбаев А., Алдажуманов К., Шилдебай С. КАВАЛЕРИЙСКИЕ СОЕДИНЕНИЯ КАЗАХСТАНА В ГОДЫ ВОЙНЫ (1941-45): по материалам 81-й, 96-й и 105-й кавалерийских дивизий	168
Иембекова М.О. СОВРЕМЕННЫЙ УРОВЕНЬ РАЗВИТИЯ И ПРОБЛЕМЫ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ МЕЖДУ КАЗАХСТАНОМ И КЫРГЫЗСТАНОМ.....	191
Ильясова З.С. АКАДЕМИК Б.Е.КУМЕКОВ И ЕГО ВКЛАД В ОТЕЧЕСТВЕННОЕ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ.....	206
Исенов О.И. ГОЛОД 30-Х ГОДОВ В КАЗАХСТАНЕ: ОТКОЧЕВКА КАЗАХОВ ИЗ СТРАНЫ.....	218
Кабдушев Б., Шилдебай С. ПРЕДСЕДАТЕЛЬ ПРАВИТЕЛЬСТВА Н. НУРМАКОВ И ПРОБЛЕМЫ ВОССТАНОВЛЕНИЯ СКОТОВОДЧЕСКОГО ХОЗЯЙСТВА.....	231
Кабыл А.А. ОСОБЕННОСТИ ТЕОРИИ И ПРАКТИКИ ПРЕПОДАВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНО- ОСВОБОДИТЕЛЬНОГО ДВИЖЕНИЯ КОНЦА XVIII- НАЧАЛА XX ВЕКОВ В КАЗАХСТАНЕ.....	248
Каипбаева А.Т. МАХАМБЕТ УТЕМИСОВ – ИСТОРИЧЕСКАЯ ЛИЧНОСТЬ, БОРЕЦ ЗА НАЦИОНАЛЬНОЕ ОСВОБОЖДЕНИЕ.....	260

Кали А.Н. ВКЛАД КАЗАХСТАНЦЕВ В ДОСТИЖЕНИЕ ПОБЕДЫ ПОД ДЕВИЗОМ «ВСЕ ДЛЯ ФРОНТА, ВСЕ ДЛЯ ПОБЕДЫ!» (На примере Жамбылской области).....	274
Кали А.Н. УРОВЕНЬ ГРАМОТНОСТИ И ОБРАЗОВАНИЯ В КАЗАХСТАНЕ В ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ (1945-1955 гг.)....	287
Козыбаева М.М. КАЗАХСКИЕ ОТКОЧЕВНИКИ НА ТЕРРИТОРИИ ЗАПАДНОЙ СИБИРИ В ПЕРИОД ГОЛОДА НАЧАЛА 30-Х ГГ. XX В.	304
Конкабаева Н.Н. ИСТОРИКО-ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ОПИСАНИЕ СРЕДНЕВЕКОВОМУ МАНУСКРИПТУ АТ-ТУХФА	313
Маргулан Д.А., Маргулан А.С. РОЛЬ ОЛЖАБАЙ БАТЫРА В СОХРАНЕНИИ КАЗАХСКОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ В XVIII В.	324
Мухатова О.Х. МЫСЛИ ДЕЯТЕЛЯ АЛАШ ОБ ОБРАЗОВАНИИ.....	334
Нагимов Ш.Н., Бердыгужин Л.Б., Жумабаева Э. Молдашева С.К. СЛАВНЫЙ ПУТЬ ПЕДАГОГОВ АТЫРАУСКОГО КРАЯ: ШКОЛ: ОТ ЛИКБЕЗА ДО СРЕДНИХ ШКОЛ.....	345
Оспанов Н.М. ИСТОРИОГРАФИЯ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ КОЧЕВНИКОВ ВЕЛИКОЙ СТЕПИ С ДРЕВНИМИ И СРЕДНЕВЕКОВЫМИ КОРЕЙСКИМИ ГОСУДАРСТВАМИ.....	358
Рамазанова Ф.С., Какенова З.К. К ИСТОРИИ НАЦИОНАЛЬНО-ЯЗЫКОВОГО СТРОИТЕЛЬСТВА В СОВЕТСКОМ КАЗАХСТАНЕ: БОРЬБА ЗА ЛАТИНСКИЙ АЛФАВИТ.....	368
Рустемов С.К., Оразов Р.Е. МУСУЛЬМАНСКОЕ ДВИЖЕНИЕ И КАЗАХИ.....	385
Садвокасова З.Т. ПРАВОСЛАВНАЯ ПРОПОВЕДЬ СРЕДИ КАЗАХОВ (XIX - начало XX веков).....	399
Сатанов А.Б. ИСТОРИЯ СТАНОВЛЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ДИСТАНЦИОННОГО ОБРАЗОВАНИЯ: ФЕНОМЕНОЛОГИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ.....	411
Серубаева А.Т. ПРОБЛЕМЫ ЭТНИКО-ПОЛИТИЧЕСКОЙ ИСТОРИИ ВОСТОЧНОГО ТУРКЕСТАНА В ИССЛЕДОВАНИЯХ Ш. УАЛИХАНОВА.....	431
Стамшалов Е.И. АРАЛТЮБИНСКОЕ ВОССТАНИЕ: УРОКИ И ИСТОРИЯ.....	443
Тусупов А.Р. ПОЛИТИЧЕСКАЯ АНТРОПОЛОГИЯ И СПЕЦИФИКА КОЧЕВОЙ ГОСУДАРСТВЕННОСТИ ДРЕВНИХ ТЮРОК.....	458
Ужкенов Е.М., Шотанова Г.А. ИСТОРИЯ САРАЙЧИКА И АКТОБЕ В ЗЕРКАЛЕ РОССИЙСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ ДОРЕВОЛЮЦИОННОГО ПЕРИОДА.....	472
Шакенов С.Т., Ергабылов А.Е. КРАТКИЙ ОБЗОР ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ ПАМЯТНИКОВ ЭПОХИ БРОНЗЫ В КАЛБА-НАРЫМСКОМ РЕГИОНЕ.....	484
Шотанова Г.А., Ужкенов Е.М., Джумагалиева К.В. ОБРАЗ ДЖАНГИР ХАНА В ПОЛИТИКЕ УПРАВЛЕНИЯ СТЕПЬЮ В ОТЕЧЕСТВЕННОЙ И ЗАРУБЕЖНОЙ ИСТОРИОГРАФИИ.....	495
Шилдебай С., Кабдушев Б., Жуматов Д. СОВЕТСКИЙ КАЗАХСТАН: ИЗ ИСТОРИИ ВВЕДЕНИЯ ДЕЛОПРОИЗВОДСТВА НА КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ.....	507

CONTENTS

Abdukadyrov N.M., Akynova A.P. INSTITUTE OF BATYRS IN KAZAKH SOCIETY AND FUNCTIONS OF THE JANISSARIES MILITARY SYSTEM IN THE OTTOMAN EMPIRE (XV-XVIII centuries).....	5
Aldazhumanov K., Shildebay S², Assanova S. FROM THE HISTORY OF KAZAKHSTAN IN WARTIME (1941-1945).....	17
Ahmet A.K., Shotanova G.A., Kozybakova F.A. ETHNOGRAPH-ALYM SALYK BABAZHANOV.....	32
Absadyk A.A. KEIKI MERGEN: FOLK TRADITIONS AND WRITTEN SOURCES.....	44
Absadyk A.A., Issenov O.I. KEIKI BATYR: BLOODY EVENT ON ZHYLANSHYK- ZHALAULY.....	57
Apendiyev T.A. DEMOGRAPHIC PROCESSES IN QUANTITATIVE TERMS OF THE RURAL POPULATION IN KAZAKHSTAN IN 1945-1955.....	69
Baidaly R.Zh. KAZAKH REFUGEES IN THE REPUBLICS OF CENTRAL ASIA DURING THE HUNGER OF THE 1930S.....	78
Batyrkhan B.Sh., Zhuzbayeva U.D. HISTORICAL GEOGRAPHY OF THE ISLANDS OF THE MEDITERRANEAN SEA AND THE ATLANTIC OCEAN IN THE SOURCE «TAQWIM AL-BULDAN».....	91
Bissembayeva L.A. THE ZHETSU KAZAKHS IN THE CONTEXT OF A COMMODITY AND MONEY RELATIONSHIP (SECOND HALFOF19 TH CENTURY -EARLY 20 TH CENTURY).....	100
Borbassov S.M. THE PARADIGM OF AN INDEPENDENT STATE AND THE DIALECTICS OF ITSDEVELOPMENT.....	110
Yeskeyeva M.K. KAZAKH LANGUAGE IN THE HISTORICAL CLASSIFICATION OF THE TURKIC LANGUAGES.....	131
Zhumadil A.K., Uzhkenov E.M., Zhumadil M.T. THE STEPPE ELITE: ON THE TITULAR ORIGIN OF RULING TRIBES, DINASTIES AND RULERS.....	142
Zhugenbayeva G. HISTORICAL SOURCES ON THE STRUGGLE FOR THE NATIONAL IDENTITY OF THE KAZAKH PEOPLE.....	156
Junisbayev A., Aldazhumanov K., Shildebay S. CAVALRY UNITS OF KAZAKHSTAN DURING THE WAR (1941-1945): based on materials of the 81 st , 96 th and 105 th cavalry divisions.....	168
Iyembekova M.O. CURRENT LEVEL OF THE DEVELOPMENT AND PROBLEMS OF RELATIONS BETWEEN KAZAKHSTAN AND KYRGYZSTAN	191
Ilyassova Z.S. ACADEMICIAN B. KUMEKOV AND HIS CONTRIBUTION TO DOMESTIC RESOURCE STUDIES.....	206
Issenov O.I. FAMINE OF THE 1930s IN KAZAKHSTAN: THE MIGRATION OF KAZAKH FROM THE COUNTRY	218
Kabdushev B., Shildebay S. CHAIRMAN OF THE GOVERNMENT N. NURMAKOV AND THE PROBLEMS OF RESTORING THE LIVESTOCK FARMING.....	231
Kabyl A.A. FEATURES OF THE THEORY AND PRACTICE OF TEACHING THE NATIONAL LIBERATION MOVEMENT OF THE LATE 18 th – EARLY 20 th CENTURIES IN KAZAKHSTAN.....	248
Kaipbaeva A.T. MAKHAMBET UTEMISOV – A HISTORICAL FIGURE, NATIONAL LIBERATION FIGHTER.....	260
Kali A.N. CONTRIBUTION OF KAZAKHSTANIS TO ACHIEVING VICTORY UNDER THE MOTTO «EVERYTHING FOR THE FRONT, EVERYTHING FOR VICTORY!» (ON THE EXAMPLE OF ZHAMBYL REGION).....	274
Kali A.N. THE LEVEL OF LITERACY AND EDUCATION IN KAZAKHSTAN IN THE POST-WAR YEARS (1945-1955).....	287

Kozybayeva M.M. KAZAKH MIGRANTS IN THE TERRITORY OF WESTERN SIBERIA IN THE PERIOD OF EARLY 1930-ies FAMINE.....	304
Konkabayeva N.N. АЛАШ АРДАҚТЫСЫНЫҢ БІЛІМ БЕРУ ТУРАСЫНДАҒЫ ОЙЛАРЫ.....	313
Margulan D.A., Margulan A.S. OLZHABAI BATYR'S ROLE IN CONSERVATION KAZAKH STATEHOOD IN THE XVIII C.....	324
Mukhatova O.Kh. THOUGHTS OF THE ALASH LEADER ABOUT EDUCATION	334
NagimovSh.N., Berdyguzhin L.B., Zhumabayeva E., Moldasheva S.K. THE GLORIOUS PATH OF THE TEACHERS OF THE ATYRAU REGION:FROM LITERACY CLASSES TO SECONDARY SCHOOLS	345
Ospanov N. HISTORIOGRAPHY OF THE RELATIONSHIPS BETWEEN THE NOMADS OF THE GREAT STEPPE WITH THE ANCIENT AND MEDIEVAL KOREAN STATES	358
Ramazanova F.S., Kakenova Z.K. ON THE HISTORY OF NATIONAL-LANGUAGE CONSTRUCTION IN SOVIET KAZAKHSTAN: FIGHT FOR THE LATIN ALPHABET.....	368
Rustemov S.K., Orazov R.E. THE MUSLIM MOVEMENT AND THE KAZAKHS.....	385
Sadvokassova Z.T. ORTHODOX PREACHING AMONG KAZAKHS (second half of the XIX-early XX centuries).....	399
Satanov A.B. HISTORY OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF DISTANCE EDUCATION: PHENOMENOLOGICAL RESEARCH.....	411
Serubayeva A.T. ISSUES OF ETHNIC AND POLITICAL HISTORY OF EAST TURKESTAN IN THE RESEARCH BY SH. UALIKHANOV.....	431
Stamshalov E.I. ARALTYUBES REBELLION: HISTORY AND LESSONS.....	443
Tussupov A.R. POLITICAL ANTHROPOLOGY AND SPECIFICITY OF THE NOMADIC STATEHOOD OF THE ANCIENT TURKS.....	458
Uzhkenov E.M., Shotanova G.A. HISTORY OF SARAYCHIK AND AKTOBE IN THE MIRROR OF RUSSIAN HISTORIOGRAPHY OF THE PRE-REVOLUTIONARYPERIOD.....	472
Shakenov S.T., Yergabylov A.E. BRIEF OVERVIEW OF THE HISTORY OF STUDYING BRONZE AGE MONUMENTS IN THE KALBA-NARYM REGION.....	484
Shotanova G.A., Uzhkenov E.M., Dzhumagalieva K.V. THE IMAGE OF JANGIR KHAN IN GOVERNANCE POLICY TOWARDS THE STEPPE IN DOMESTIC AND FOREIGN HISTORIOGRAPHY.....	495
Shildebay S., Kabdushev B., Zhumatov D. SOVIET KAZAKHSTAN: FROM THE HISTORY OF THE INTRODUCTION OFFICE WORK IN KAZAKH LANGUAGE.....	507

EDU.E-HISTORY.KZ

электрондық ғылыми журналы 2020. 4(24)

Бас редактор:
Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:
Зикирбаева В.С.

Жарияланған күні: 15.12.2020.
Пішімі 70х100/16. Баспа табағы 26,6.

Құрылтайшысы және баспагері:
Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:
050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй
ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
ШЖҚ РМКТел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

E-mail: edu.history@bk.ru.
Журнал сайты: <https://edu.e-history.kz>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТжЭИ басылған:
050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй